

Sayı: 76 (Aralık) 2023 s. 179-216, TÜRKİYE
DOI: 10.32925/tday.2023.108
Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 24.08.2022

Kabul Tarihi: 19.01.2023

Yûnus Emre Dîvânı'nda Mental Fiiller

Hanife ALKAN ATAMAN*

Özet

Dili kullanma becerisi, zihinsel gelişimin temel göstergelerinden biridir. İletişim aracı olarak dilin tek başına yeterli ve anlamlı en önemli öğeleri olan sözcüklerden isim ve fiil türlerinin ayrımından bahsedilebilir. Bunlardan fiil, asıl olarak dış dünyadaki hareketi karşılar. Yapılan çalışmalarda fiiller, somut yönlerine işaret edilerek çeşitli şekillerde tasnif edilegelmişse de fiillerle ilgili semantik sınıflandırma sayısının az olduğu söylenebilir. Özellikle bilişsel dil bilimi alanında zihinsel, duyuşsal, duygusal süreçleri, dil vasıtasıyla ifade eden fiillerle de ilgili başka bir sınıflandırmaya gidildiği ve bahsi geçen fiillerin genel olarak “mental fiiller” ya da “biliş fiilleri” olarak adlandırıldığı görülmektedir. Bu noktada mental fiillerin kapsamı içinde, kaynağı zihin olan algılama, anlama, düşünme gibi faaliyetlerin yanı sıra duyu organları ile algılamayı ve açıklamaları ifade eden fiiller değerlendirilebilir. Dışarıdan bakıldığında birey(ler)in aklından geçenler bilinmeyeceği için mental fiiller, gözlemlenebilir hareket ifade etmezler. Ancak beden hareketlerine yansıyan bazı durumlardan bireylerin ne düşündükleri veya ne hissettikleri ile ilgili çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Bu çalışmada, Türk dili ve kültür tarihi açısından değeri yadsınamayacak edebî şahsiyetlerden biri olan Yûnus Emre'nin *Dîvânı*'nı, mental fiiller açısından taranmış; tespit edilen fiiller, geçtiği dizelerle tanımlanarak “duyu fiilleri”, “duygular fiilleri”, “anı ve biliş fiilleri” ve “açıklama fiilleri” olmak üzere dört başlık altında incelenmiştir. Bu fiillerin bazılarının çok anlamlı olmaları yönüyle birden fazla başlık altına dâhil edilebileceğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca Türk dilinin zengin işaretleyicilerinin,

* Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hanife.alkan@omu.edu.tr, hanifealkan_24@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4030-1142>.

yardımcı fiillerinin ve metaforik anlamlar üretme yönündeki elverişliliğinin aynı anlamı veren birçok mental fiil türünün oluşumuna zemin hazırladığı anlaşılmıştır. Tespit edilen fiiller aracılığıyla dini/tasavvufi bir eser üzerinden yazarın ve bu dönem Türklerinin algı, zihin, duygu ve ifade dünyası hakkında çıkarımlarda bulunmak, Türk dilinin söz varlığını mental süreçler temelinde değerlendirmek hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mental fiil, bilişsel dil bilimi, Yûnus Emre, zihin, duygu.

Mental Verbs in Yunus Emre's *Diwan*

Abstract

The ability to use language is one of the main indicators of mental development. As a means of communication, the distinction between noun and verb types of words, which are the most important and sufficient elements of the language on their own, can be mentioned. Although verbs have been classified in various ways by pointing out their concrete aspects, it can be said that the number of semantic classifications related to verbs is low. Especially in the field of cognitive linguistics, it is seen that another classification is made for verbs that expresses mental, sensory and emotional processes through language, and the related verbs are generally called “mental” or “cognitive verbs”. Within the scope of mental verbs, the source of which is the mind, verbs expressing perception and explanations with sense organs as well as the activities as perception, understanding and thinking can be evaluated. Mental verbs do not express observable action, since what goes through one's mind cannot be known from the outside. However, it is also possible to make inferences about what is thought or felt from some situations that are reflected in body movements. In this study, *Diwan* of Yunus Emre was scanned in terms of mental verbs; the identified verbs were examined under four headings as “sense verbs”, “emotional words”, “memory and cognition verbs” and “explanation verbs” by witnessing the lines in which they occur. It has been pointed out that some of these verbs can be included under more than one heading as they are polyseme. Through the determined verbs, it is aimed to make inferences about the perception, mind, emotion and expression world of the author and the Turks of this period through a religious/mystical work, and to evaluate the vocabulary of the Turkish language on the basis of mental processes.

Keywords: Mental verb, cognitive linguistics, Yunus Emre, mind, emotion.

Art kafa (occipital), ön kafa (frontal), yan kafa (pariental) ve şakak (temporal) olmak üzere dört lobdan oluşan beynin her bölümünün ortak görevleri yerine getirdiği ve beynin keşfedilemeyen birçok işlevinin olduğu bilinmektedir. Bu anlamda yapılan araştırmalar, beyin gelişimiyle birlikte bireylerin en karmaşık bilişsel yetilerden biri olan konuşma yetisi ile ilgili faaliyetleri daha iyi yürütebildiği gerçeğini ortaya koymaktadır (Johnson ve Wellman, 1980, s. 1100).

Konuşma yetisi; bireylerin kavrama, anlama ve anlamlandırma becerilerinin gözlenebildiği en karmaşık olgulardan biridir. Zihinsel faaliyetlerin ve düşünme biçiminin düzgün işleyip işlemediğini ölçmenin yegâne yolu, bireyleri konuşturmaktır. Bu nedenle dil, özellikle küçük yaştaki çocukların beyin fonksiyonlarının gelişimini izlemek için kullanılan önemli bir ölçüt olagelmıştır. Dil edinim sürecinde karşılaşılan konuşma aksaklıkları, beyin fonksiyonunda normal olmayan bir şeyler olduğunu düşündürmektedir. Bu noktada bazı araştırmacılar, zekâ yapısının ve bazı yetilerin nasıl kazanıldığının anlaşılması için çocukların kullandıkları sözcükleri ve bu sözcükleri yerinde kullanıp kullanmadıklarını incelemiştir (Johnson ve Wellman, 1980, s. 1095-1096).

Dildeki sözcüklerin genel olarak anlam bilimi temelinde ele alınmasından hareketle anlam biliminin esasen dilde kodlanmış anlamlarla ilgilendiği ve anlamın sözcükler, gramatikal yapılar ve edim sözü unsurları gibi dilsel öğeler aracılığıyla aktarıldığı söylenebilir. Anlam, her bireyin dış dünyayı, kendi zihnindeki metaforik yapıyla yorumlama biçimidir. Bu noktada anlam, farklı dillere ve kültürlere sahip her bireyin deneyimlerine göre çeşitlilik arz eder (Sweetser, 1990, s. 50; Wierzbicka, 1994, s. 1-2).

Dilde herhangi bir bağlam içinde bulunmadıkları hâlde tek başlarına bir olgu ya da kavrama gönderme yapabilme ve belli bir anlam taşıyabilme özelliğine sahip en önemli unsurlar, isim ve fiillerdir (Sarı, 2019, s. 131). Bu çalışmada ele alınacak olan fiiller, bazı dil bilimcilere göre insanların söyledikleri ilk sözcüklerdir (Aksan, 2007, s. 98). Fiiller, söz dizimi içinde diğer sözcük türlerini kontrol edebilme gücüne sahiptir. Ayrıca Türk dili özelinde düşünüldüğünde geçmişten günümüze kadar yazılı metinlerde Türkçe sözcüklerin çoğunluğunu, fiillerin teşkil ettiği bilinmektedir. Bu nedenle fiillerin yapılarını ve anlamlarını doğru tayin etmek önemlidir.

Gramer kitaplarında fiillerin iş ve hareket bildirme yönlerine, karşıladıkları hareketlerin de zaman ve mekân içinde somut ve soyut nesnelere ve kavramlarla ilgili her türlü durumu işaret ettiklerine vurgu yapılmıştır (Karahan, 1999, s. 47-55; Barutcu Özönder, 1999, s. 56-65; Korkmaz, 2009, s. 528-534). Buna göre fiiller, genel olarak yapılarına (basit, türemiş ve birleşik fiiller), içe-

riklerine (oluş, kılış ve durum bildiren fiiller), anlamlarına (esas ve yardımcı fiiller), kılınış biçimlerine ve çatılarına göre sınıflandırmaya tabi tutulmuşlardır (Korkmaz, 2009, s. 528-534). Fiillerin içerikleri ile ilgili de bilişsel, duyuşsal, duygusal faaliyetleri bildiren *coşmak, delirmek, huylanmak, korkmak* gibi fiillerin oluş; *düşünmek, öğrenmek, bilmek, anlamak* gibi fiillerin kılış ve kılınış; *alışmak, beğenmek, bıkmak, bunamak, gücenmek, özlemek, sevinmek, tiksirmek* gibi fiillerin ise durum ve tasvir fiilleri içinde değerlendirildiği görülmektedir.

Türk dil biliminde özellikle XXI. yüzyılın başlarından itibaren fiilleri bilişsel/zihinsel olarak kategorilendiren çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Fiillerin semantik sınıflandırılması ile ilgili Türkiye'de çok fazla çalışma yer almamakla birlikte konuyu bu yönüyle inceleyenlerden biri, Sema Barutçu Özönder'dir. 22-23 Ekim 1993 tarihlerinde Ankara'da yapılan Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı'nda Barutçu Özönder, düşünme ve idrak fiillerinden bahsetmiştir (1999, s. 57). Yine Hatice Şirin User de fiilleri anlamlarına göre ayırmış, "duygu, zihin" konuları ile ilgili oluş ve kılış fiillerine yer vermiştir (2009, s. 351-357).

Mental Fiiller

Zihinsel süreçlerin en önemli aşamalarından biri olan algılama eylemi, bir olayın veya bir nesnenin varlığının duyu organlarıyla beyne ulaşması, kavranması, idrak edilmesidir. Algılanan şeylerin zihinde işlenmesinden ve belli bir düzene sokulmasından sonra değerlendirilmesi ve yorumlanması noktasında dil olgusu devreye girmektedir. İdrak edilenlerin zihinde bazı işlemlerden geçerek dışa vurumu, dil vasıtasıyla gerçekleşir ve bu unsurlar, dilde bir kavrama ad olur.

Düşünmek ve hissetmek yetisi her insanda var olduğu için bunlarla ilgili sözcükler de bütün dillerde bulunabilir. Böylece *düşünmek* ve *hissetmek* gibi bilişsel ve duyuşsal/duygusal süreçlerin ifadesi olan fiiller, en temel mental fiiller arasında sayılabilir. İlgili kavram alanındaki fiillerin insan vücuduna da gönderimlerle bilişsel, duyuşsal ve duygusal olarak birbirleriyle iç içe geçtikleri yönünde görüşler ağırlıktadır (Sweetser, 1990, s. 50).

Dışarıda izlenebilen hareket, durum ve oluş fiillerinin aksine mental fiiller, çoğunlukla gözlemlenemeyen, ancak bazı durumlarda zihinsel ya da duygusal faaliyetlerin beden hareketlerine çeşitli şekillerde yansımaları sonucunda ne düşünüldüğü ya da hissedildiği ile ilgili çıkarımlarda bulunulabilen zihinsel durum fiilleridir. Bu anlamda his dünyasında ve zihinde gerçekleşen, çoğunlukla öznenin kendisi tarafından başlatılan *görmek, duymak, tatmak, koklamak, dokunmak; sevmek, nefret etmek, üzülme, korkmak; bilmek, düşünmek, hatırlamak, unutmak, problem çözmek, karar vermek, planlamak, tahmin etmek, kabul etmek, reddetmek; söylemek, ifade etmek, açıklamak, tartışmak*

gibi duyu (algı), duygu, idrak ve dilsel açıklama içeren fiillerin bütünü, “mental fiil” konusunun kapsamı içinde değerlendirilebilir. Kaynağı ruh ve zihin olan soyut devinimlerin dilde ifade bulmuş biçimi, mental fiillerdir (Hirik, 2018, s. 133-134).

Mental fiiller ile ilgili bazı çalışmalarda bilginin kurulma aşamalarından bahsedilmiştir. Bu şemaya göre konuşmacı, öncelikle çevresinde gördüğü herhangi bir duruma dikkatle bakar ve onu algılar (algı); ikinci aşamada algıladığı durum ile daha önce algıladığı ve bildiği şey arasında benzerlik kurar ve o şeyi tanır (tanıma). Üçüncü aşamada anımsadığı kavramla ilgili bilgiyi özümser, kavrar ve ondan bahseder (anlama). Dördüncü aşamada kavradığı şeyle ilgili mantıklı muhakemelerde bulunur (anlama). Beşinci aşamada bu farkındalığı ile ilgili tartışmalara girer (ileri idrak) ve son olarak altıncı aşamada çıkarımlarda bulunarak ilgili durumla ilgili davranış ve inançlardan söz eder (değerlendirme) (Booth ve Hall, 1995, s. 532).

Pragmatik nedenlerden ve fiillerin çok anlamlı olabilme ihtimalinden dolayı bu fiillerin bazılarının kavram alanlarının kimi zaman değiştiği de görülmektedir. Bu bakımdan ilgili fiillerin bağlama göre anlamlarının doğru tayin edilmesi önemlidir. Söz gelimi birinin bir davranışının nedenini anlayabildiğini ifade etmek isteyen birey bunu, “Onun neden böyle davrandığını görebiliyorum.” diyerek aslında duyu fiilini, mental fiil anlamında kullanabilmektedir. Türk dili göz önünde bulundurulduğunda deyimleşmiş birçok fiilin sözceler içinde özellikle mecaz anlamları ile mental fiil kapsamında değerlendirilebildiğini görmek mümkündür.

Genel itibarıyla algılama, anlamlandırma, düşünme gibi zihin faaliyetlerini dil bilimsel olarak inceleyen bilişsel dil bilimi (cognitive linguistics) çalışmalarında, konuşmaya başlanılan ilk dönemlerden itibaren çocukların *düşünmek*, *bilmek*, *hatırlamak* gibi zihinsel süreçleri ifade eden fiilleri kullanım sıklığı ile bu fiilleri kullanma amaçlarının ne olduğu üzerinde yoğunlaşmıştır. Söz gelimi çocuk, *bilmek* ile *görmek* ve *yapmak* fiilini kastederek bu fiilleri birbirlerinin yerine kullanıyor olabilir. Yine yaşı ilerledikçe aralarında küçük anlam farklılıkları olan *bilmek* ve *sanmak* fiillerinin anlamlarını tam olarak ayırt edebilir (Booth ve Hall, 1995, s. 532-533). Yapılan çalışmaların birçoğu, çocukların 2-3 yaşlarından itibaren bilişsel süreç ile ilgili fiillerin anlam incelemelerini ayırt ettiklerini, birçok mental fiili yaşlarıyla koşut olarak daha fazla kullanmaya başladıklarını ortaya koymaktadır (Bretherton ve Beeghly, 1982; Shatz vd. 1983; Shatz, 1984; Wellman ve Estes, 1986; Wellman ve Bartsch 1994, Schwanenflugel, 1994a, 1994b).

Türk dilinde mental fiillerle ilgili birkaç çalışma yapılmıştır. Bunlardan makale, kitap bölümü ve bildiri düzeyinde olanlarla birlikte (Yaylagül, 2005;

Erdem, 2004; Şahin, 2012; Biray, 2007; Özeren ve Alan, 2018; Sarı, 2019; Yegin, 2019; Aydoğmuş, 2021) doktora tezi ve kitap olarak hazırlanan çalışmalar da bulunmaktadır (Şahin, 2012; Yıldız, 2016; Seçkin, 2019; Çelik, 2021; Bilgin Aksoy, 2021; Hirik, 2018).

İlgili çalışmalarda mental fiiller, farklı şekillerde sınıflandırılmıştır. Bunlardan Croft (1993, s. 55) ve García Miguel ile Albertuz (2005, s. 3) mental fiilleri, “algı”, “bilgi” ve “duygu” olarak üç başlıkta incelemiştir. Montgomery (2002, s. 357) mental fiillerin istek, inanç ve niyet ifadelerini tanımladığını belirtmiştir. Türkiye’deki çalışmalarda mental fiilleri Şahin (2012) “idrak”, “duygu” ve “algılama”; Yıldız (2016) “bilgi”, “psikolojik durum” ve “algı”; Sarı (2019) “uyarana bağlı mental fiiller”, “uyarandan bağımsız mental fiiller”, “uyaran değişkenli mental fiiller”; Bilgin Aksoy (2021) “algı”, “bilgi” ve “duygu” olmak üzere üç; Seçkin (2019) “algı”, “duygu”, “idrak”, “irade” olmak üzere dört başlık altında ele almıştır. Çelik (2021), *girdi, işlem ve çıktı* basamağı olarak adlandırdığı aşamalarda girdi basamağında “duyu fiillerini”, işlem basamağında “bilgisel fiilleri”, çıktı basamağında “duygu ve açıklama fiilleri”ni değerlendirmiştir. Yaylagül’ün çalışmasında (2005) ise “algılama fiilleri”, “duyu fiilleri”; “idrak fiilleri”, “anı ve usamlama fiilleri” şeklinde sınıflandırma yapılmış, ayrıca yukarıda sözü edilen gruplara “açıklama fiilleri” de eklenmiştir¹.

Görüldüğü üzere mental fiillerin kapsamı ve sınıflandırılması ile ilgili birçok görüş ortaya atılmıştır. Bu görüşlerin ortak yanı; duygular, duyular ve idrak ile ilgili fiillerin tümünün mental fiil kapsamında değerlendirilmiş olmasıdır.

Yûnus Emre ve *Yûnus Emre Dîvânı*'ndaki Mental Fiiller

Yûnus Emre’nin hayatı ve kişiliği ile ilgili bilgilerin hemen hepsi menkıbelere dayanmaktadır. Bu nedenle şairin doğum yeri, doğum tarihi, yaşadığı çevre, şiirleri, vefat tarihi ve mezarı ile ilgili muhtelif birçok fikir yer almaktadır. Yûnus Emre, çeşitli kayıtlara göre H 648 / M 1240-41 yılında doğmuş, H 720 / M 1320-21 yılında vefat etmiştir. Orta Anadolu’da Sarıköy’de ömrü geçmiştir (Tatçı, 2021, s. 49, 59). XIII. yüzyıl Eski Oğuz Türkçesinin en önemli temsilcilerinden biridir (Timurtaş, 2017, s. x; Gölpınarlı, 2003, s. 138). Yûnus’un kullandığı sözcük ve ifadeler, sözcüklere yüklediği farklı anlamlar ve sanatlar, dil bilgisel özellikler onun estetik üslubunun kendine özgü tarafını teşkil etmiştir. Şiirlerinde Türkçe sözcük kullanmaya ağırlık verdiği görülmektedir (Tatçı, 2021, s. 229-230). Farklı ve etkileyici üslubu sayesinde şiirleri dilden dile dolaşmış; Yûnus Emre, kendisinden sonra yetişen birçok şaire örnek olmuştur (Tatçı, 2021, s. 230, 232).

¹ Mental fiillerin tasnifi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Hirik, 2018, s. 25-32.

Yûnus Emre'nin *Risâletü'n-Nushiyye* adlı eseri ve *Dîvân*'ı bulunmaktadır. Şiirlerinde ağırlıklı olarak hece vezniyle birlikte aruz vezni de kullanmıştır. Gazel, kaside ve dize ortaları kafiyeli musammat nazım şeklini, ilahi ve nutuk nazım türünü tercih etmiştir (Gölpınarlı, 2003, s. 139).

Eldeki çalışmada Tatcı 2021'den taranarak tespit edilmiş mental fiiller, “1. Duyu Fiilleri 2. Duygu Fiilleri 3. Anı ve Biliş Fiilleri 4. Açıklama Fiilleri” şeklinde Yaylagül'ün tasnifine benzer şekilde sınıflandırılmıştır. Çeşitli kip ekleriyle çekimlenmiş mental fiillerin bazıları, geçtiği birer dizeyle tanıklanmış, bazılarının ise nerede yer aldığına, çalışmanın hacmini açacağı düşünceyiyle dipnotlarla gönderme yapılmıştır. Bu noktada da ilgili fiilin geçtiği en fazla beş bölüme yer verilmiştir.

Duyu Fiilleri

Dış dünyanın uyarılarını görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma ile algılama yeteneğine “duyu”, bunların dil ile ifadesi olan eylemlere “duyu fiilleri” denilmektedir. İdrak etme sürecinin başlamasını sağlayan duyular, psikolojik düzeyde basit uyarılarla birleşen deneyimlere; biyolojik düzeyde duyu organlarına gereksinim duyarlar (Atkinson vd. 2002, s. 153).

Temel ve bileşik (kompleks) olmak üzere iki grupta incelenen duyu türlerinden temel duyular, tek tip fizyolojik sistemin devrede olduğu duyu türlerini ifade eder. Bileşik duyular ise farklı fizyolojik sistemlerin bir arada işlemesiyle açığa çıkan algılama biçimlerini gösterir (Koptagel İlal, 1991, s. 23). Duyular ile ilgili yapılan çalışmaların bazılarında özel, yüzeysel, derin duyular ve iç organ duyuları veya proprioseptif, eksteroseptif, enteroseptif, teleseptif duyular gibi farklı sınıflandırmalara gidilmiştir (Tanalp, 1975, s. 24-25). Bunların yanı sıra görme, duyma ve koklama gibi bazı algılamaların bilinçsizce, istem dışı gerçekleşebilirken dokunma ve tatma gibi algılamaların bilinçli, istemli gerçekleşebileceğini söylemek mümkündür (Sarı, 2019, s. 135).

Duyu fiilleri yabancı kaynaklarda *perception verbs*, *sensory perception verbs* ve *sensation verbs*; Türkçe kaynaklarda *duyu fiilleri*, *algı fiilleri* ve *algılama fiilleri* terimleri ile karşılanmıştır. Bu çalışmaların birçoğunda duyu fiilleri beş duyu organı temel alınarak incelenmiştir. Yıldız'ın çalışmasında (2016) ise beş duyu organı ile ilgili fiiller göz, kulak, tat, burun, temas fiilleri başlıkları altında ele alınmış ve bu başlıklara ek olarak *sarsılmak*, *sendelemek*, *sallanmak* gibi fiillerin dâhil edildiği “Denge Fiilleri” başlığı da açılmıştır. Bu fiillerin bazılarının ifade ettikleri somut deneyimlerin ve anlamların ötesine geçip soyutlama etkisiyle metaforik anlamlar kazandıkları anlaşılmaktadır. Duyu fiillerinin çok anlamlı olma özelliğine işaret eden ilk çalışma, Viberg'e (1983) aittir. Viberg, 50'nin üzerinde dilden elde ettiği örneklerle işitme ve görme eylemlerinin birçok dilde farklı fiil çeşitleriyle ifade edildiği hâlde do-

kunma, tat ve koku alma durumları için tek bir fiil şeklinin kullanıldığı, dillerde kullanım oranı fazla olan duyu fiillerinin çeşitli anlam olaylarının etkisiyle çok anlamlılık kazandığı üzerinde durmuştur. Sarı'nın (2019) *gör-* fiili özelinde algı fiillerinde çok anlamlılığa işaret ettiği çalışmasında ise mental fiillerin algı/uyaran temelli bir sınıflandırması yapıldıktan sonra çok anlamlılık konusu üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuş, Türkçede *gör-* fiilinin teknolojik, ekonomik, kültürel vb. etkenlere bağlı olarak çeşitli bağlamlarda kazandığı yeni yan anlamlarına örneklerle vurgu yapılmıştır.

Dîvân'da birçok duyu fiili tespit edilmiştir. Tespit edilen duyu fiilleri şunlardır:

Görme ile İlgili Duyu Fiilleri. Dış dünyaya ait gerçeklikler, göz organı ile algılanıp seçilerek ileride kullanılmak üzere beynin ilgili bölümlerine gönderilir. Görme duyusu ile ilgili en temel fiil, *gör-*'tir. Bunlar dışında görme duyusuyla ilgili olarak *bak-*, *izle-*, *gözetle-* gibi fiiller ya da *göz gezdir-*, *göz at-*, gibi bir kısmı deyimleşmiş yapılar da bulunmaktadır. İlgili fiillerde algılama işini gerçekleştiren bir özne olması gerekir. Ancak *belir-*, *görün-* gibi görme duyusuyla ilişkili fiillerde özneye değil, bu fiilleri ortaya çıkaracak uyaran(-lar)a ihtiyaç duyulur.

Dış dünyadaki nesnelere algılanması için ilk aşamada görme duyusunun devreye girmesi gerekir. Dokunma ve tatma gibi bazı duyuların görme duyusuyla bağlantılı olduğu düşünüldüğünde görme duyusunun duyu türleri içinde en önemli algı türü olduğu söylenebilir. Yapılan bazı çalışmalarda da görmek anlamındaki fiillerin dillerde en sık kullanılan duyu fiilleri olduğu ortaya konulmuştur (Viberg, 1993; Roque vd. 2015; Hirik, 2017; Sarı, 2019).

Gör- fiilinin diğer duyu organlarına kıyasla daha fazla kullanılması, onun başka fiillerin kavram alanlarına göndermelerde bulunmasını sağlamıştır. Böylelikle somut anlamdaki *gör-*, çeşitli metaforik bağlantıların etkisiyle “anlamak, kavramak, sezmek ve bir şey hakkında yargıya varmak, değerlendirmek, çok değer vermek” (Türk Dil Kurumu, t.y.a) gibi ileri dil aşamasında (metalinguistic) değerlendirilebilecek başka soyut anlamlar kazanmış, bu anlamlardaki kullanımı, *Dîvân*'da da tanıklanmıştır. *Gör-* fiilinin özellikle soyut durumlara göndermelerde bulunarak çok anlamlı olma yönüne işaret eden birçok çalışma bulunmaktadır (Sweetser, 1990; Sarı, 1999; Ibarretxe Antuñano, 1999). Bunlardan Sweetser'in çeşitli dilleri karşılaştırdığı çalışmasında (1990), görme anlamı ifade eden fiillerin birçok dilde bilişsel yan anlamlara da işaret ettiği, bunun nedeninin de görme eyleminin dünyayı algılamada esas duyu olmasından ileri geldiği savunulmuştur.

Sarı'nın çalışmasında (1999), *gör-* fiilinin *Güncel Türkçe Sözlük*'teki fiziksel görmenin yanı sıra bilişsel idrak ile ilgili 20 farklı anlamının tanımlandığı

üzerinde durulmuş, buna ek olarak arama motoru sorguları üzerinden çevrim içi yazışma ortamları, gazeteler vb. taranarak 12 yan anlamı daha tespit edilmiştir.

Gör- fiili, tek başına kullanıldığında istemsiz olarak gerçekleşen eylemi ifade ederken *göz* sözcüğüne, isimden fiil yapan en işlek eklerden biri olan *-le* ekinin eklenmesiyle oluşan *gözle-*, istemli bir eylemi anlatır hâle gelmiştir. *Görüş-* fiili ise bir işin birden fazla kişi tarafından yapıldığını anlatan *-İş/-Uş* fiilden fiil yapım ekiyle oluşmuştur. Ancak bu fiilin “bir araya gelmek, buluşup konuşmak, sohbet etmek” gibi ileri dil aşamasının göstergesi olan anlamından da söz edilebilir (Yaylagül, 2005, s. 27). Aynı şekilde *izle-* fiili de öznenin bilinçli bir şekilde gerçekleştirdiği eylem türünü ifade etmektedir.

Dîvân'da görme duyusu ile ilgili *gör(me)-²*, *görün-³*, *belür-⁴*, *bak-⁴*, *bakdur-⁴*, *nazar kıl-⁵/eyle-*, *gözi git-*, *göz ırma-*, *izle-⁶*, *gözle-⁷*, *temâşâ eyle-/kıl-*, *seyreyle-*, *seyvân eyle-* “seyretmek”, *yüz dut-⁸/döndürme-⁹*, *göze gel-*, *göster(me)-¹⁰*, *işaret eyle-* gibi görme eylemini doğrudan ifade eden sözlerin yanı sıra çeşitli yardımcı fiillerle kurulan ya da deyimleşme sonucu ortaya çıkan birleşik fiil yapıları da kullanılmıştır. Bunlardan *gözi gitme-* ve *göz ırma-* fiilleri, “odaklanılması gereken noktadan uzaklaşmaması, dikkatin dağılmaması”; *yüz dut-*, *yüz döndürme-* fiilleri ise “gösterilen ilgiyi ve alakayı kesmemek” gibi tamamen mecaz anlamları ile kullanıldığından ilgili fiillerin duygu fiilleri içinde değerlendirilmesi de mümkün görünmektedir. Aynı zamanda *gör-*, *bak-*, *nazar kıl-*, *temâşâ eyle-*, *izle-*, *gözle-*, *seyreyle-* gibi fiillerin somut anlamlarının yanı sıra soyut/mecaz anlamlara da göndermeler yaptığı anlaşılmaktadır.

Ol dost bizi viribidi var dünyâyı bir gör didi / Geldüm gördüm bir ârâyış seni seven kalmaz ana (ELİF 7/6, s. 268)

² *gör-* fiili ELİF 3/4, s. 264; TE 17/8, s. 274; RA 24/5, s. 278; ZA 104/1, s. 328; ŞİN 124/12, s. 340'ta geçmektedir.

³ *görün-* fiili ELİF 4/4, s. 265; RA 89/1, s. 319'da geçmektedir.

⁴ *bak-* fiili RA 33/6, s. 284; ŞİN 121/4, s. 338; KÂF 128/1, s. 342; KEF 135/4, s. 348; LAM 159/1, s. 363'te geçmektedir.

⁵ *nazar kıl-/nazar eyle-* fiili ELİF 12/6, s. 271; RA 71/2, s. 307; KEF 149/3, s. 357; MİM 190/1, s. 385; NUN 249/1, s. 425, s. 457'de geçmektedir.

⁶ *izle-* fiili NUN 257/9, s. 430; HE 302/16, s. 461; HE 322/1, s. 474; HE 339/5, s. 484'te geçmektedir.

⁷ *gözle-* fiili MİM 225/5, s. 411; NUN 257/9, s. 430; HE 302/16, s. 461; HE 305/3, s. 463; HE 322/1'de geçmektedir.

⁸ *yüz dut-* fiili PE 16/5, s. 273'de yönünü Allah'a çevirmek anlamında kullanılmıştır.

⁹ *yüz döndür-* fiili MİM 219/2, s. 407'de geçmektedir.

¹⁰ *göster-* fiili MİM 206/2, s. 399; NUN 229/1, s. 413; HE 296/6, s. 457; HE 331/20, s. 479; EK METİN 1-1⁴³³/4, s. 546'da geçmektedir.

Şöyle gâib olmuş bular hiç belürmez nişânları (YA 368/5, s. 505)

Bir bakgil saga sola tagılma degme yola (RA 23/6, s. 278)

Nazar kıl bu gevhere ya bu bir gizlü nûra (RA 33/3, s. 283)

‘Âşikun ‘işreti sensüz gözi ol yana gitmeye (ELİF 3/9, s. 265)

Dervîş Irma gözün evvelki demden (LAM 156/6, s. 362)

Gence ugrasam diyen izlesün eren izin (NUN 247/6, s. 424)

Yûnus senün ‘aybunu gözlegil ayrugı ko (RA 86/7, s. 317)

Yine seyreyledi gönüm (RA 98/1, s. 324)

Yûnus eydür iş bu sözi dergâhına dutgil yüzi (ELİF 9/8, s. 269)

Yüz bin cefâ kılsan bana / Senden yüzüm döndürmezem / Cânım dahi alurisan / Senden yüzüm döndürmezem (MİM 219/1, s. 407)

Sor turdugum yiri bana gelürsen gösterem sana (MİM 175/5, s. 374)

İşitme ile İlgili Duyu Fiilleri. İşitme duyusu, görme duyusundan sonra en fazla kullanılan algılama biçimlerinden biridir. Hatta görme engeli olan bireylerin diğer duyularından en çok işitme duyusunu geliştirdikleri yönünde görüşler de bulunmaktadır. İşitme duyusunun fazla kullanılmasının en önemli göstergelerinden biri, ilgili duyu için kullanılan *işit-* ve *duy-* fiillerinin çok anlamlı bir görünüm arz etmesidir. *İşit-* eyleminin *Türkçe Sözlük*'te ilk anlamı, “sesleri kulakla algılamak” iken bu eylem yerine kullanılabilen *duy-* eyleminin ilk anlamının “bilgi almak, öğrenmek, haber almak”, ikinci anlamının “sesleri işitmek” olduğu görülmektedir (Türk Dil Kurumu, t.y.b). Birçok kişi tarafından “sesleri işitmek” anlamının ilk anlamı olduğu düşünülecekken *Türkçe Sözlük*'te eylemin bu anlamına ikinci sırada yer verilmesi ilginçtir. Ayrıca *duy-* fiilinin “dokunma, koklama vb. duyularla algılamak, hissetmek” gibi yine somut yan anlamının yanı sıra “sezmek, fark etmek, hissetmek” gibi eylemin bilişsel ve duygusal yönlerine de göndermelerde bulunan mecazi anlamlarının olduğu da bilinmektedir.

İşitme, biyolojik olarak ses basıncındaki küçük değişikliklerin iç kulaktaki zarı, ileri geri hareket ettirmesi sonucu oluşur (Atkinson vd. 2002, s. 138). Buradan bakıldığında *işit-* ve *duy-* eylemlerinin bireyin bilinci dışında algılanan seslerin kulağa ulaşmasını ifade ederken işitme kavram alanına giren *dinle-* eyleminin gerçekleştirilebilmesi için bireyin özel bir çaba harcaması gerektiğini de eklemek gerekir.

Dîvân'dan işitme kavram alanı ile ilgili *işit*¹¹, *tuy*(*ma*)-¹², *dinle*-¹³, *dinlen*-örneklerinin yanı sıra “dinlemek” anlamını ifade eden *kulak ur-* ve *kulak tut-*birleşik fiilleri de tespit edilmiştir:

İşidün *iy ulu kiçi size benüm haberüm var* (RA 43/1, s. 290)

Üç günden sonra tuyalar (NUN 277/6, s. 443)

Dinle *kuşlar ünini niçe dürlü sâz gelür* (RA 23/3, s. 278)

Kulak urgul *benden yana haberüm var diyem sana* (NUN 273/9, s. 440)

Okınan Kur'ân'a kulak tutulmaz (YA 387/2, s. 518)

Koku Alma ile İlgili Duyu Fiilleri. Koku alma duyusu ile ilgili en çok kullanılan fiil, *kokla-*'tır. *Kokla-* fiilinin somut ilk anlamı, “kokusunu duymak için bir şeyi burnuna yaklaştırmak veya bir yerin havasını içine çekmek”tir (Türk Dil Kurumu, t.y.c). Ancak bu fiilin “çok az kullanmak, çok azıyla yetinmek” gibi soyut anlamda kullanıldığı da bilinmektedir. Bunun yanı sıra bu eylemden türeyen *koklat-* fiilinin de “yararlandırmak, biraz vermek” gibi yine mecazi anlamlara işaret etmesi, bu duyunun ne kadar fazla kullanıldığına kanıt oluşturmaktadır. *Dîvân*'da bu kavram alanı ile ilgili *yıyla-/yiyle*¹⁴, *kohu duy-/tuy-* fiillerine rastlanmıştır:

Hezâr destân olubanı dost bâgını yılayayın (NUN 283/6, s. 447)

'Aceb anı nice yiye nefsi dilerse yiyleye (KEF 140/5, s. 352)

Benliğüm benden koyayın senün kohunu duyayın (NUN 253/7, s. 428)

Senün kokun tuydı cânum terkin urdum bu cihânun (NUN 268/3, s. 437)

Tatma ile İlgili Duyu Fiilleri. Tatmak, bir şeyin tadının nasıl olduğunu anlamak amacıyla dil yardımıyla gerçekleştirilen eylemdir. Tat almak için tükürükle çözülebilen tat uyarısına ihtiyaç duyulur. Tatmak eyleminin tadılan maddeyle olduğu kadar genetik duyarlılık ve deneyimle de ilişkili olduğu bilinmektedir (Atkinson vd. 2002, s. 154).

Türkçe Sözlük'te de tanıklandığı üzere *tatmak* fiili, somut anlamının yanı sıra “duymak, hissetmek, bir şeyden hoşlanmak, zevk almak” (Türk Dil Kurumu, t.y.ç) gibi mecaz anlamları ile de kullanılabilen ve bu yönüyle aslında duygu fiillerinin kapsamına girmektedir. Söz gelimi, okuduğu kitaptan tat aldığını bildiren birinin o kitabı okumaktan memnuniyet duyduğu, yaşamaktan tat

¹¹ *işit-* fiili ELİF 12/6, s. 271; TE 19/1, s. 275; RA 39/2, s. 287; MİM 201/8, s. 394; NUN 248/7, s. 425'te geçmektedir.

¹² *tuy-/tuyma-* fiili RA 57/6, s. 299; ZA 105/1, s. 328; HE 295/17, s. 455'te geçmektedir.

¹³ *dinle-* fiili RA 23/5, s. 278; ZA 106/8, s. 329; KEF 149/4, s. 357; MİM 168/1, s. 369; NUN 238/4, s. 419'da geçmektedir.

¹⁴ *yıyla-/yiyle-* fiili YA 384/3, s. 516'da geçmektedir.

almadığını dile getiren birinin de aslında ruhsal durumunun sıkıntılı olduğu çıkarımına varılabilir. Konuşma dilinde ve edebî metinlerde *tatmak* fiilinin buna benzer mecazi yönünün yansıtıldığı birçok kullanıma şahit olmak mümkündür.

Dîvân'da bu duyu kapsamında değerlendirilebilecek *tat-/dad-/dat*¹⁵, *dad/lezzet al-* fiilleri yer almaktadır. İçinde buldukları bağlamlar dikkate alındığında *ayruksı nesne tat-*, *ecel şerbetini dad-*, *lezzetinden dad al-*, *lezzet al-* gibi birleşik fiillerin aslında gerçek anlamları ile değil, soyut/mecaz anlamları ile kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aşağıdaki dizelerde görüleceği üzere Yûnus Emre, *ecel şerbetini dad-* fiilini, “ölmek” anlamında kullanmıştır. Ayrıca o, daha önce bilmediği şey(ler)i tattıktan, deneyimledikten sonra bu durumdan çok keyif aldığı ve o ana kadar bildiklerini unuttuğunu söyleyerek *tat-* fiilinin mecazi anlamlarına göndermelerde bulunmuştur.

Ayruksı nesne tatmışam bildüklerüm unutmuşam (MİM 192/2, s. 387)

İş bu ecel şerbetini elbet dadırsın / Dadışuna şek yokdur şimdi anı datdun tut (TE 18/9, s. 274)

Kim senün lezzetünden cânı dad almazısa (MİM 202/2, s. 396)

Va 'llâhi hoş lezzet aldı tatmışam dimâgum anda (HE 310/9, s. 466)

Dokunma ile İlgili Duyu Fiilleri. Dokunma duyası ile ilgili akla gelebilecek ilk fiil, *dokun*-tır. *Dokun-*, nesnelere sıcaklık, soğukluk, sertlik, yumuşaklık vb. niteliklerini derinin altındaki sinir uçları aracılığıyla duymak amacıyla gerçekleştirilen eylemdir. İlgili ilk anlamı dışında *dokun-* eyleminin “karıştırmak (evrak); kullanmak, el sürmek; hafifçe değ-” gibi diğer somut anlamları ile birlikte “sağlığını bozmak; içe işlemek, duygulandırmak; ilişkili, ilgili olmak; tedirgin etmek, sataşmak” şeklinde soyut anlamlarının olduğu da görülmektedir. Buradan bakıldığında tene ya da bir şeye temas etmeyi karşılayabilecek *sür-*, *sürtün-*, *değ-*, *okşa-*, *daya-*, *dayan-*, *yapış-*, *öp-* gibi birçok eylemin varlığından da söz edilebilir. İlgili eylemlerin de somut anlamları dışında soyut anlamlar taşıdığı durumlar da söz konusudur.

Dîvân'da *dokun-* eylemi geçmemekle birlikte dokunma kavram alanı içine dâhil edilebilecek *sür-*¹⁶, *sun-*, *ayan-*, *yapış-* fiilleri bulunmaktadır. Bu fiiller, ilk bakışta somut anlamda kullanılıyormuş gibi düşünülse de fiillerin bağlamlarından daha ziyade soyut anlam taşıdıkları anlaşılmaktadır.

Bir dem varur mescidlere yüzün sürer anda yire (RA 49/10, s. 294)

Sen güli görür iken dikene sunma elün (RA 51/2, s. 295)

Tayanursan 'asâya tayanasın (NUN 279/8, s. 445)

¹⁵ *dat-/tat-* fiili MİM 220/4, s. 408; NUN 252/3, s. 427; HE 310/9, s. 466; YA 349/10, s. 491; YA 414/2, s. 536'da geçmektedir.

¹⁶ *sür-* fiili YA 408/4, s. 531; EK METİN 1-16/5, s. 563'te geçmektedir.

Turam yapışam bunlara dostdan haber virün diyem (EK METİN 1-5^{468/5}, s. 552)

Duygu Fiilleri

Duygular, yaşam boyunca deneyimlenen birçok olayın ve olgunun insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenimlerdir. Bu izlenimlerin davranışlarla dışavurum şekli ve şiddeti, kişiden kişiye farklılık arz etmektedir. Duyguların aslında kişilerin zihin dünyasını ve davranış biçimini etkileyen faktörlerin başında geldiği düşünüldüğünde olumlu ve olumsuz duyguların kişilerin düşünme ve davranış biçimine de aynı şekilde yansıtacağı söylenebilir.

Sevinç, üzüntü, öfke, korku gibi duygular, aslında birtakım bilişsel faaliyetler sonunda ortaya çıkan, zihinsel faaliyetleri ve davranış biçimlerini etkileyen, çoğunlukla onlarla uyumlu bir etkileşim içinde olan ve insanlar üzerinde bıraktıkları etkileri yansıtan duygusal tepkilerdir (Güvenç, 2002, s. 432-433). Bir olayın ya da durumun idrak edilmesinden sonra bireylerin bu olay ya da duruma verdiği *sevme, sevmeme, sevinme, üzülme, heyecanlanma, öfkelenme, korkma* gibi olumlu ve olumsuz tepkileri, takındıkları tavırları veya iç dünyalarında oluşan duyguları ifade eden fiillere “duygu fiilleri” denir. Bu fiillerin büyük bir çoğunluğu gövde hâlindeyken olumlu ya da olumsuz anlam taşıyan *-mA* olumsuzluk ekiyle anlamın olumluyken olumsuz ya da olumsuzken olumluya evrildiği de görülmektedir: *beğenmemek, sevmemek, hoşlanmamak*.

Çocukların duygusal gelişiminin bir aylıktan itibaren olumlu ve olumsuz yönde ayırt edilebildiği, duyguların hoşnutluk ve hoşnutsuzluk olarak açığa çıktığı bilinmektedir. Bu durumların daha sonraki dönemlerde *gülmek ve ağlamak* eylemleri ile dışa vurulduğu; sevinç, mutluluk; öfke, tikslenme, korku gibi duyguların kendini ayırt edilebilir derecede gösterdiği ve fiziksel olgunlaşmayla birlikte duygusal durumun da geliştiği söylenebilir (Koptagel İlal, 1991, s. 100). Konuyla ilgili yapılan araştırmaların birçoğu heyecan, duygu/his ve tutku olmak üzere üç çeşit duygu türünün varlığından bahsetmekle birlikte duyguların da öğrenme yoluyla oluşabildiğini, anlama ve hissetmenin birbirleriyle iç içe olduğunu ortaya koymuştur (Koptagel İlal, 1991, s. 115).

Duygu fiilleri (İng. *emotion verbs, sensual verbs, psych verbs, psychological verbs*) için *duygu fiilleri, duygu eylemleri, duygu durumu eylemleri, ruh durumu eylemleri, ruhsal eylemler, psikolojik durum eylemleri, psikolojik durum fiilleri* gibi terimler kullanılmıştır.

Dîvân'da duyguları ifade eden fiiller; anlık tepki fiilleri, olumlu ve olumsuz duygu fiilleri şeklinde üç bölümde incelenmiştir:

Anlık Tepki Fiilleri. Dış dünyada ani, birdenbire gerçekleşen bazı olaylar, bireylerce tehlikeli olarak algılandığında ilk olarak ürkme, şaşırma ve kork-

ma eylemleri ile tepki verilir. “Ürkmek” ve “şaşırmak” anlamında kullanılan *kork-* eylemi, bir anda gerçekleşen tepkileri ifade edebildiği gibi bazı nesnelere, durumlar ve olaylar karşısında her zaman kaygı hissetmek karşılığında da kullanılabilir. Böyle bir sürerliliğin olması durumunda fiilin olumsuz anlam taşıdığı söylenebilir.

Dîvân'da, bir durum karşısında şaşırmayı ifade eden ‘*aceble*-¹⁷, *hayrân ol-*/*eyle*-¹⁸, *vâlih ü hayrân kal-*, *şaşa gel-*, *tana kal*-¹⁹ “şaşakalmak” fiilleri ile heyecanlanmayı ifade eden *cûşa gel-*, *cûş kıl-/eyle*-²⁰, *talbîn-* “çırpınmak, heyecanlanmak” fiilleri tespit edilmiştir:

Bir dem gelür güm-râh olur miskîn Yûnus hayrân olur (RA 49/13, s. 295)

Ol hakikat gördüm diyen kendözinden şaşa gelür (RA 73/4, s. 310)

Bir şîvede yüz bin gönül uş hemîşe cûşa gelür (RA 73/5, s. 310)

Delü bigi talbînma iy bî-çâre batdun tut (TE 18/7, s. 274)

Olumlu Duygu Fiilleri. *Dîvân*'da, çeşitli durumların ve olayların rahatlatma hissi uyandırdığı anlaşılan “sevmek, sevilme, âşık olmak” anlamlarında *sev*-²¹, *sevil*-²², ‘*âşık ol*-²³, ‘*ışka düş*-²⁴, ‘*ışk etegin tut*-²⁵, *teveccüh kıl-* “alaka göstermek”, *gönül vir*-²⁶/*düş*-²⁷/*siz-/yumşan*-²⁸, *yüz tut*-²⁹ “kendini vermek”, *kayık*-³⁰ “meyletmek, sevmek”, *baglan*-³¹, *hoşa gel*-³², *kıymet tuy-* gibi pek çok olumlu duygu fiili tespit edilmiştir:

¹⁷ ‘*aceble*- fiili YA 401/4, s. 526’da geçmektedir.

¹⁸ *hayrân ol-/eyle-/kal-* fiilleri RA 49/1, s. 294; ZA 118/3/6, s. 336; KEF 146/2, s. 355; MİM 189/2, s. 385; NUN 269/2, s. 437’de geçmektedir.

¹⁹ *tana kal-* fiili ELİF 7/3, s. 267; ELİF 14/4, s. 272’de geçmektedir.

²⁰ *cûş kıl-/cûş eyle-* fiili YA 371/8, s. 507’de geçmektedir.

²¹ *sev-* fiili TE 17/4, s. 274; RA 39/1/3, s. 287; ŞİN 121/2, s. 338; GAYIN 126/10, s. 341; KÂF 129/9, s. 343’te geçmektedir.

²² *sevil-* fiili HE 317/9, s. 471’de geçmektedir.

²³ ‘*âşık ol-* fiili RA 96/4, s. 323; ZA 118/3, s. 336; KÂF 129/8, s. 343; LAM 165/6, s. 368; MİM 179/5, s. 377’de geçmektedir.

²⁴ ‘*ışka düş-* fiili ZA 113/2, s. 333’te geçmektedir.

²⁵ *etek tut-* fiili RA 59/4, s. 300; RA 71/13, s. 309’da geçmektedir.

²⁶ *gönül vir-* fiili RA 24/5, s. 278; ZA 111/6, s. 332; GAYIN 126/9, s. 341; MİM 174/3, s. 373; NUN 232/8, s. 415’te geçmektedir.

²⁷ *gönül vir-/düş-* fiilleri LAM 152/16, s. 360’ta geçmektedir.

²⁸ *yumşan-* fiili RA 66/3, s. 304’te geçmektedir.

²⁹ *yüz tut-* fiili ELİF 8/6, s. 268; ELİF 9/8, s. 269’da geçmektedir.

³⁰ *kayık-* fiili KEF 135/4, s. 348; MİM 221/6, s. 409; NUN 259/1, s. 431’de geçmektedir.

³¹ *baglan-* fiili MİM 216/2, s. 405’te geçmektedir.

³² *hoşa gel-* fiili RA 73/3, s. 310’da geçmektedir.

İy dost seni severem cân içre yirün vardur (RA 51/1, s. 295)

Yünus eydür ‘âşık oldum ma’şükun derdinden öldüm / Teveccüh ma’şûka kıldum anunıla gönlin egler (RA 75/5, s. 311)

Günâhum çok gönlüm sizler ben dosta çok yalvarayın (NUN 266/3, s. 436)

Bir dem gönüle kayık dum ol gizlü varaka bak dum (ŞİN 121/4, s. 338)

Aşkın yakıcılığının, acı verdiği ifadesi olan *yan*⁻³³, ‘ışka/ışk odına yan-, gönlü/içi yan-³⁴, göyne-³⁵, uşan- “parçalanmak”, *düken-*, *yürece dokun-* fiilleri de aşkın sebep olduğu bu duyguların kutsal sayılmasından ötürü olumlu duygu fiilleri başlığı altında incelenmiştir:

Kogıl beni hoş yanayın kül oluban uşanayın (MİM 186/5, s. 383)

Götür yüzünden perdeyi didâruna göyüneyin (NUN 268/7, s. 437)

Ma’şük yüzün gören kişi gerek yana vü dükene (HE 294/4, s. 454)

İşkun okı demreni dokunur yüregüme (LAM 165/7, s. 368)

Karşılaşılan kişileri üzmemek, onların gönlünü okşamak, onlara iyi niyetler beslemek, yardım etmek ve tevazu sahibi olmak gerektiğini salık veren *hoş eyle-/it-/tut-*³⁶, *hoşgör-*, *gönül al-*³⁷/*güt-*, *avut-*, *yarlıgan-*, *bağışla-*³⁸, *incit-meme-*³⁹, *barış-*, *kîn tutma-*, *yavuzluk eyleme-*, *kürelilik itme-*⁴⁰, *hor bakma-*⁴¹, *alçak görme-*, *gönül yıkma-/sıma-*⁴², *‘ayıblama-*, *kibir kılma-*, *magrûr⁴³/te-kebbür olma-*, *nükte itme-/kılma-*⁴⁴, *‘inâyet ol-*⁴⁵ “yardımı olmak”, *vefâ kıl-*⁴⁶,

³³ *yan-* fiili MİM 186/5, s. 383; NUN 269/4, s. 437; HE 294/8, s. 454; YA 417/23, s. 539’da geçmektedir.

³⁴ ‘ışka yan-, ‘ışk odına yan- ve gönlü/içi yan- fiilleri RA 66/3, s. 304; KÂF 129/5/7, s. 343; MİM 186/5, s. 383; NUN 253/4, s. 427; HE 294/8, s. 454’te geçmektedir.

³⁵ *göyne-/göynü-* fiili KÂF 127/1, s. 342; MİM 204/2, s. 398; NUN 274/3, s. 441; NUN 277/4, s. 443’te geçmektedir.

³⁶ *hoş it-/tut-* fiilleri RA 80/6, s. 313; NUN 267/2, s. 436; YA 409/6, s. 532’de geçmektedir.

³⁷ *gönül al-* fiili MİM 188/1, s. 384’te geçmektedir.

³⁸ *bağışla-* fiili NUN 274/4, s. 441; HE 343/3, s. 487’de geçmektedir.

³⁹ *incit-* fiili YA 374/4/5, s. 509’da geçmektedir.

⁴⁰ *yavuzluk eyleme-* ve *kürelilik itme-* fiilleri RA 72/2, s. 309; HE 300/2, s. 459; RA 22/1, s. 277’de geçmektedir.

⁴¹ *hor bakma-/hor görme-* fiilleri KEF 150/5, s. 358; YA 374/1/6, s. 509’da geçmektedir.

⁴² *gönül sıma-* fiili YA 366/6, s. 503’te geçmektedir.

⁴³ *alçak görme-*, *ayıplama-*, *kibir kılma-* ve *magrûr olma-* fiilleri YA 353/3, s. 494; HE 300/10, s. 459; YA 390/3, s. 520; HE 297/8, s. 457; YA 353/11, s. 494’te geçmektedir.

⁴⁴ *nükte kılma-* fiili HE 340/7, s. 485’te geçmektedir.

⁴⁵ *inâyet ol-* fiili MİM 191/12, s. 387’de geçmektedir.

⁴⁶ *vefâ kıl-/eyle-* fiili RA 22/5, s. 277; LAM 155/1, s. 361; NUN 273/6, s. 440’ta geçmektedir.

*çâre/dermân kıl-/ol-, kurbân ol-*⁴⁷, *fidî kıl-*⁴⁸, *esenle-*⁴⁹ fiillerinin geçtiği dizeler oldukça fazladır:

‘İşk odı cûş eyledi cânımı hoş eyledi (YA 371/8, s. 507)

Seyr ü seferi hoş gör ‘ummân bulasın birgün (NUN 229/3, s. 413)

Bülbül olubanı gidem iy nice gönüller güdem (MİM 213/4, s. 404)

Dervîş Yûnus sen dahı incitme dervîşleri (RA 96/6, s. 323)

Sakingil yârün gönlin sırçadur sımayasın (LAM 158/4, s. 363)

Miskîn Yûnus erenlere tekebbür olma toprak ol (ELİF 10/5, s. 269)

Ol kıldı Hakk’a vefâ andandur ihsân bana (ELİF 12/7, s. 271)

İşde bir yâr bulasın cânun fidî kılasın (LAM 164/5, s. 367)

Esenledüm dünyâm seni (YA 413/1, s. 534)

Bu dünyada gönül gözüyle bakmanın, nefsin isteklerine boyun eğmemenin, her zaman her olana şükretmenin ve elindeki herkele paylaşmanın en doğru olduğunu telkin etmek gayesiyle gönül gözü aç-, geçürme-, nefsin dileğini kov-⁵⁰, şükr it-/eyle-⁵¹, kanâ’at it-, kanâ’ate gel-⁵², usanma-⁵³, avın-⁵⁴, esirgeme-⁵⁵ fiilleri kullanılmıştır:

Açdum ben de gönlüm gözün sultânımı gördüm mutlak (KÂF 128/1, s. 342)

Bu yolun ‘ârîfleri geçürmezler meta’ı (KEF 143/3, s. 353)

Nefsinün dileğın kovar nefsin evine düşdi gönül (LAM 152/9, s. 359)

Öliceğın şükr ideler sinden yana iledelele (LAM 152/13, s. 360)

Bu dünyâdan usanmaz gafler öğın almışdur (RA 76/2, s. 311)

⁴⁷ *dermân/kurbân ol-* fiilleri LAM 165/5, s. 368; KÂF 131/5, s. 345; NUN 253/9, s. 428’de geçmektedir.

⁴⁸ *fidî kıl-* fiili MİM 182/2, s. 379; MİM 190/1, s. 385; HE 294/8, s. 454; YA 402/3, s. 526’da geçmektedir.

⁴⁹ *esenle-* fiili YA 413/6, s. 535’te geçmektedir.

⁵⁰ *kov-* fiili, “bir şeyi istememek, sevmemek” anlamında kullanılması yönüyle aslında olumsuzluğu çağrıştırsa da bu şiirde “nefse uymamak” karşılığında kullanıldığı için olumlu duygu fiilleri içinde değerlendirilmiştir. *kov-* fiili ELİF 2/2, s. 264’te geçmektedir.

⁵¹ *şükr it-/eyle-* fiili ŞİN 125/2, s. 340; HE 315/4, s. 469; YA 355/6, s. 495; YA 392/1, s. 520’de geçmektedir.

⁵² *şükr eyle-* ve *kanaate gel-* fiilleri RA 33/5, s. 284; RA 83/2, s. 315’te geçmektedir.

⁵³ *usan-* fiili RA 80/2, s. 313; ZA 113/2/3, s. 333; NUN 267/1, s. 436; VÂV 288/4, s. 450; YA 382/3, s. 515’te geçmektedir.

⁵⁴ *avın-* fiili YA 381/2, s. 514’te geçmektedir.

⁵⁵ *esirgeme-* fiili PE 16/5, s. 273’te geçmektedir.

Yünus imdi avınur dostı görüp sevinür (YA 362/8, s. 501)

Sıkıntılı bir durumdan feraha ermenin, duygusal dinginliğin ifadesi olan *âzât ol-*, *selâmet ol-*, *kurtul-*⁵⁶ fiillerinin yanı sıra sevinçli ve mutlu olmayı yansıtan *gül-*⁵⁷, *güldür-*, *handân eyle-*, *sevin-*⁵⁸, *kasd it-*⁵⁹ “heveslenmek”, *gö-nen-* “sevinmek”, *şâdî ol-*⁶⁰, *ferâh kıl-*, *safâ eyle-*, *dinlen-* “sakinleşmek”, *alış-*, *yas/pâs eyleme-*, *gönül egle-*⁶¹, *kayurma-*⁶² “üzülmemek”, *emek/gam yime-*⁶³, *emek çekme-*⁶⁴ fiilleri tercih edilmiştir:

Korkum anı bulıncaydı şimdi korkudan kurtuldum (MİM 176/1, s. 374)

Ko gülen gülsün hak biziim olsun (RA 79/2, s. 313)

Gönüle sen de gir kim gönenesin (NUN 279/14, s. 445)

Bir dem gelür şâdî olur bir dem gelür giryân olur (RA 49/1, s. 294)

Öldüğümü kayurmazam itduğümü bulam diyü (VÂV 285/1, s. 448)

Boz yapalak devlingece emek yime irte-gice (LAM 157/5, s. 362)

Utanma duygusu *Dîvân*'da bir meziyet olarak algılandığı için bu anlamı ifade eden *utan-*⁶⁵ ve *hicâb ol-* fiilleri, olumlu duygu fiilleri kapsamında değerlendirilmiştir:

Bunda yalan söyleyen yarın utanasıdur (RA 29/3, s. 281)

Sen hicâb oldun sana ne bakarsın dört yana (KEF 135/4, s. 348)

⁵⁶ *kurtul-* fiili NUN 247/5, s. 424'te geçmektedir.

⁵⁷ *gül-* fiili RA 96/2, s. 323; MİM 187/2, s. 384; VÂV 285/3, s. 448; EK METİN 1-12⁵³⁴/4, s. 559'da geçmektedir.

⁵⁸ *güldür-*, *handân eyle-* ve *sevin-* fiilleri MİM 173/4, s. 373; HE 329/6, s. 479; YA 362/8, s. 501; YA 381/2, s. 514'te geçmektedir.

⁵⁹ *kasd it-/eyle-* fiili KEF 140/8, s. 352; MİM 173/5, s. 373; MİM 181/9, s. 378; NUN 281/5, s. 446; YA 417/16, s. 538'de geçmektedir.

⁶⁰ *şâd(î) ol-* fiili RA 49/1, s. 294; NUN 247/6, s. 424'te geçmektedir.

⁶¹ *ferâh kıl-*, *safâ eyle-*, *dinlen-*, *alış-*, *yâs/pâs eyleme-* ve *gönül egle-* fiilleri MİM 201/4, s. 394; NUN 273/6, s. 440; MİM 216/5, s. 405; NUN 243/6, s. 422; ELİF 7/2, s. 267'de geçmektedir.

⁶² *kayur-* fiili HE 317/8, s. 471; YA 395/4, s. 522; YA 403/1, s. 527'de geçmektedir.

⁶³ *emek yi-* fiili HE 299/3, s. 458'de geçmektedir.

⁶⁴ *emek çekme-* ve *gam yime-* fiilleri EK METİN 1-17/1, s. 564; HE 335/20, s. 483'te geçmektedir.

⁶⁵ *utan-* fiili ZA 117/8, s. 336; MİM 225/3, s. 411; NUN 267/1, s. 436; YA 400/3, s. 525'te geçmektedir.

“Sürekli bir şeyden ürküntü duymak” anlamında kullanılan *kork-* fiilinin olumsuzu olan *korkmama*-⁶⁶ fiili, bu bölüme dâhil edilmiştir:

Hîç ayruktan ben **korkmazam** ya bir zerre kayurmazam (MİM 176/2, s. 374)

Olumsuz Duygu Fiilleri. *Dîvân*'da Yûnus Emre'de olumsuz his uyandırdığı anlaşılan pek çok fiil yer almaktadır. Yûnus Emre, karşılaştığı olumsuz durumlar karşısında genellikle çok sıkıntı çekmiş, üzülmüş ve bunun ileri aşamasında da ağlama isteği duymuştur. Bu duyguların yansıtıcısı olarak *gülme*-⁶⁷, *hâr/zâr ol-/eyle-*, *âh u zâr kıl-*, *âh it-*, *bîzâr ol-*, *mahzûn/ahzân/giryân ol*-⁶⁸, *derde düş-*, *cefâ tart-* “cefa görmek”, *cefâ gör-/dut-*, *mahvol-*, *harâb ol-*, *mihnet bul-*, *gam/kaygu yi-*, *yük çek*-⁶⁹, *yirin-* “üzülmek”, *teşvîş it-* “gönül bulanıklığı yaşamak”, *firâk çek-* “ayrılık (acısı) çekmek”, *usan*-⁷⁰, *agla*-⁷¹, *aglaş-*, *göz/çeşm yaşı ak-/dök-*, *kanlu yaş akıt-*, *gözü kanlı yaşıla tol*-⁷² gibi fiiller kullanılmıştır:

Tuzaga düşen gülmez ‘âşıklar râhat olmaz (MİM 196/5, s. 390)

Kim dostıla bilişe lâ-cerem derde düşe (KEF 135/8, s. 348)

Tartduk bu ‘ışk cefâsın tâ irince ma’şûka (RA 64/2, s. 303)

Ne yokluga yirinürem (YA 381/2, s. 514)

Çagrişalar ata ana kardaş kardaşdan usana (KEF 138/5, s. 351)

Dervîş olan bil bağlaya tolaplayın çok aglaya (RA 97/2, s. 324)

Bir kimseye ya da duruma yakınlık duymamayı ifade eden *sev(e)me-*, *tapma*-⁷³; “bir kimseye ya da durumla ilgili olumsuz yargı taşımak, onlara zarar vermek veya onlardan zarar görmek” anlamında *ziyân it-*, *zevâl ir-*, ‘*arbede*

⁶⁶ *korkma-* fiili KEF 142/5, s. 353; LAM 153/8, s. 360; NUN 261/7, s. 433; VÂV 285/1, s. 448; YA 403/1, s. 527’de geçmektedir.

⁶⁷ *gülme-* fiili RA 40/2, s. 288; RA 96/2, s. 323; ZA 114/2, s. 334; KÂF 129/1, s. 343’te geçmektedir.

⁶⁸ *zâr ol-/kıl-/eyle-*, *ah it-*, *bî-zâr/mahzûn/ahzân/giryân ol-* fiilleri ELİF 13/5, s. 271; RA 71/2, s. 307; MİM 215/2, s. 405; NUN 262/3, s. 433; VÂV 289/3, s. 451’de geçmektedir.

⁶⁹ *cefâ gör-/dut-*, *mahvol-*, *harâb ol-*, *mihnet bul-*, *gam/kaygu yi-* ve *yük çek-* fiilleri TE 17/1, s. 273; RA 28/6, s. 281; RA 78/7, s. 312; NUN 252/3, s. 427; KEF 148/5, s. 356’da geçmektedir.

⁷⁰ *usan-* fiili MİM 208/6, s. 400; MİM 216/4, s. 405’te geçmektedir.

⁷¹ *agla-* fiili RA 82/4, s. 314; LAM 161/1, s. 365; MİM 187/2, s. 384; NUN 270/6, s. 438; VÂV 285/3, s. 448’de geçmektedir.

⁷² *aglaş-*, *göz/çeşm yaşı ak-/dök-*, *kanlu yaş akıt-* ve *gözü kanlı yaşıla tol-* fiilleri RA 55/1, s. 298; MİM 198/8, s. 392; NUN 272/1/3, s. 439; NUN 284/4, s. 448; NUN 274/3, s. 441’de geçmektedir.

⁷³ *tapma-* fiili NUN 276/6, s. 442; YA 416/2, s. 537’de geçmektedir.

kıl- “kavga etmek”, *şerler düz-*, *cefâ kıl-*, *zulm eyle-*⁷⁴, *yavu kıl-*⁷⁵, *günâh kıl-*, *aman virmez ol-* “rahat vermemek”, *onama-*, *çâre kılma-*⁷⁶, *hased/hıyânet it-*; birine rahatsız edici sözlü müdahalede bulunmak, iftira atmak, birini kötü yönde eleştirmek ve aşağılamak maksadıyla *sataş-*⁷⁷, *kız-*, *kakı-*⁷⁸, *sög-*, *buş-*⁷⁹, *bühtân eyle-* “iftira atmak”, *yir-*, *dak tut-* “kusur bulmak”, *yüze ‘ayb ur-*, *ta’n it-* “kınamak”⁸⁰, *gönül yık-*⁸¹, *cânlar yak-*, *sın-*; “birinin yararı uğruna malından ya da canından ödün vermemek” anlamında *kıyma-*; “olumsuz bir duruma katlanmak zorunda kalmak” karşılığında *âciz kal-*, *boyun eg-*, *mât ol-*, *cezâ çek-*⁸² fiilleri kullanılmıştır:

Degmeler dostı sevemez dostun sevgüsü cândadur (RA 65/2, s. 304)

‘Aklunu başdan alıcı bir dem aman virmez ola (ELİF 6/3, s. 267)

Bî-çâre za ‘if Yûnus neye hased idersün (NUN 229/5, s. 413)

Şart ol kişiyedir ider hıyânet (TE 20/4, s. 276)

Usan olma bu sözümden gör müfsidi nice kızar (RA 83/3, s. 315)

Kakır söger buşar bana eydür ki iy Hakk’ı görmez (ZA 104/7, s. 328)

Serd söz ile gönül yıkdum od oldum cânları yakdum (MİM 224/3, s. 410)

‘İşkdan ne var eger sindumisa (NUN 244/3, s. 423)

‘Ârif cân virür tuymaz yalancı mâla kıymaz (RA 57/6, s. 299)

Bunlar dışında doyuma erememeyi, yoksunluk duymayı, bir kimseden ya da durumdan ötürü isyankâr ya da ürker olmayı, Allah’a, bir kimseye ya da duruma uygun olamamayı ve mahcubiyet taşımamayı ifade eden *eyleme-* “avutmamak, oyalamamak”, *rahât olma-*, *karârı gelme-*⁸³; *hasretlen-*, *murâda*

⁷⁴ *ziyân it-*, *zevâl ir-*, *‘arbeye kıl-*, *şerler düz-*, *cefâ kıl-* ve *zulm eyle-* fiilleri ELİF 2/9, s. 264; MİM 201/7, s. 394; MİM 219/1, s. 407; YA 398/10, s. 525; YA 417/2, s. 537’de geçmektedir.

⁷⁵ *yavu kıl-* fiili YA 359/1, s. 499’da geçmektedir.

⁷⁶ *onama-* ve *çâre kılma-* fiilleri RA 58/3, s. 300; PE 16/1, s. 273’te geçmektedir.

⁷⁷ *sataş-* fiili RA 68/3, s. 306; MİM 188/3, s. 385; HE 328/4, s. 478; YA 354/6, s. 495’te geçmektedir.

⁷⁸ *kakı-* fiili YA 387/4, s. 518’de geçmektedir.

⁷⁹ *buş-* fiili YA 403/3, s. 527; YA 412/5/6, s. 534’te geçmektedir.

⁸⁰ *bühtân eyle-*, *yir-*, *dak tut-*, *yüze ‘ayb ur-* ve *ta’n it-* fiilleri YA 407/11, s. 531; KÂF 130/1, s. 344; VÂV 285/2, s. 448; YA 414/6, s. 536’da geçmektedir.

⁸¹ *gönül yık-* fiili HE 299/3, s. 458; YA 410/4, s. 532’de geçmektedir.

⁸² *âciz kal-*, *boyun eg-*, *mât ol-* ve *cezâ çek-* fiilleri RA 47/4, s. 292; ZA 110/3, s. 331; RA 77/8, s. 312; RA 48/9, s. 293; MİM 168/9, s. 370’te geçmektedir.

⁸³ *rahât olma-* ve *karârı gelme-* fiilleri MİM 196/5, s. 390; RA 80/5, s. 313’te geçmektedir.

ir(e)me-, *mahrûm kal-*⁸⁴, *âsî ol-*, *kork-*⁸⁵, *endîşe gel-*⁸⁶; *lâyık olma-*, *utanma-* fiilleri kullanılmıştır:

Anı ol eylemez illâ gül eyler (RA 95/1, s. 322)

Nice bir eskiye hasretlenesin (NUN 279/2, s. 444)

Bir dem gelür 'âsî olur Hak zihnini yavı kılur (RA 49/8, s. 294)

Düşmândan ne korkarsın çün togrı yârün vardur (RA 51/2, s. 295)

Hücrede vü bucakda Hakk'a lââyık olmadum (ZA 106/3, s. 329)

Yaradan Hâlik'un hâzır niçün ondan utanmazsın (NUN 235/5, s. 417)

Anı ve Biliş Fiilleri

Bu grup altında yaşam boyunca dış dünyayı algılama ile birlikte beyne girip yerleşen, ileride gerekli görüldüğü takdirde çağrılmayı bekleyen, akıl yürütme ile bir sonuca varılan, dışarıdan gözlemlenemeyen, kişinin durgun tavrı göz önünde bulundurularak düşündüğü ve ne düşündüğü yönünde bir çıkarımda bulunulabilen, zihinde tasarlanan ve gerçekleşen faaliyetlerin tümünü ifade eden, bellekle ilişkili olan fiiller incelenmektedir.

Biliş fiilleri (*verbs of cognition, cognitional verbs, cognitive verbs, mental state verb*) için *bilişsel eylemler, biliş eylemleri, bilişsel fiiller, zihin fiilleri, zihin eylemleri, zihinsel eylemler, idrak fiilleri, mental fiiller, anı ve uslamlama fiilleri* gibi terimler kullanılmıştır.

Dîvân'da “idrak etmek, düşünmek” anlamında *anla-*⁸⁷, *anlan-*, *ma'lûm ol-*, *ma'niye/akıl/sırta*⁸⁸/*'aklıla fehm ir-*, *'aklı diril-*, *ögin dir-*, *fehm eyle-/it-*⁸⁹, *uyan-*, *tefekkür kıl-*⁹⁰, *fıkr eyle-/it-*⁹¹, *sagıncıla-* “düşünmek”, *sagınç san-*⁹²; “önem vermek, dikkate almak” anlamında *gözet(me)-*⁹³; “bir şeyden ders alıp çıkarımda bulunmak” anlamında *'ibret al-*; “birinin nasihatini dinlemek, idrak

⁸⁴ *murâda ir(e)me-* ve *mahrûm kal-* fiilleri RA 74/2, s. 310; NUN 242/13, s. 421'de geçmektedir.

⁸⁵ *kork-* fiili RA 26/8, s. 279; KEF 137/5, s. 350'de geçmektedir.

⁸⁶ *endîşe gel-* fiili RA 73/8, s. 310'da geçmektedir.

⁸⁷ *anla-/anlan-* fiili RA 23/3, s. 278; ŞİN 120/5, s. 337; KÂF 128/4, s. 342; ZA 103/6, s. 327; EK METİN 1-2⁴⁴⁰/1, s. 547'de geçmektedir.

⁸⁸ *ma'lûm ol-*, *ma'niye ir-*, *'akıl ir-*, *'aklı diril-*, *ögin dir-* ve *sırta ir-* fiilleri RA 56/10, s. 299; NUN 233/10, s. 416; ZA 107/12, s. 330; YA 394/9, s. 522; EK METİN 1-1⁴³³/1, s. 545-546'da geçmektedir.

⁸⁹ *fehm eyle-/it-* fiilleri NUN 259/4, s. 432; RA 94/5, s. 322'de geçmektedir.

⁹⁰ *tefekkür kıl-* fiili YA 357/6, s. 498'de geçmektedir.

⁹¹ *fıkr et-/eyle-* fiilleri RA 49/9, s. 294; MİM 187/10, s. 384; HE 315/4, s. 469'da geçmektedir.

⁹² *sagınç san-* fiili MİM 216/1, s. 405'te geçmektedir.

⁹³ *gözet-* fiili RA 39/7, s. 287; LAM 159/1, s. 363; YA 409/2, s. 532'de geçmektedir.

etmek” anlamında *öğüt al*⁹⁴, *pend tut*⁹⁵ fiillerinin yanı sıra duyu fiilleri içinde değerlendirilebilecek *gör*⁹⁶, *göz aç*⁹⁷, *gözet*⁹⁸, *dinle-*, *tuy*⁹⁹, *kulagina gir*¹⁰⁰, *işit-* gibi çok anlamlılık kazanan fiiller de tercih edilmiştir:

*Dinle sözüm ma'nîsin **anlayayum** dirisen* (RA 23/5, s. 278)

*Yûnus dahi **uyanmadın** kendü ölümün sanmadın* (ŞİN 121/9, s. 338)

*Cân şümâr iderisen küllî **sagıncılasın*** (NUN 281/2, s. 446)

*‘Âlem çırâkdur sadır gönüm bunu **gözedür*** (ZA 117/5, s. 335)

*Getür **görelüm** burhânun belki haber takrîr nedür* (RA 56/7, s. 298)

*Hiç yogıken oldun diri **aç gözünü** yolca yüri* (RA 56/8, s. 298)

*Evvel duta şerî'âti **gözede** farzı sünneti* (EK METİN 1-15/2, s. 562)

*Yûnus sözün anlarsan söz ma'nîsin **dinlersen*** (ZA 103/6, s. 327)

*‘İbret durur anlayana bu ‘ibreti ‘ârif **tuyar*** (RA 28/5, s. 281)

*Ben yüz bin kez söylerisem sözüm **kulagina girmez*** (RZA 104/8, s. 328)

*Bu halk öğüt **işitmez** ne sarp zamân olısar* (RA 60/2, s. 301)

Bir şeyi anlamak ve öğrenmiş olmak *bil*¹⁰¹; tanımak ve tanışmak *biliş-*, *biliş eyle*¹⁰², *tanşuk it-*; bir şeyi başka bir şeyden ayırt etmek *sez-*, *tan(ma)-*, *şeşür-* “ayırt etmek”, *seç*¹⁰³; aranılanla karşılaşmak *bul*¹⁰⁴, *tap-*, *nişân al-*, *keşf ol*¹⁰⁵ fiilleri ile karşılanmıştır:

⁹⁴ *öğüt al-* fiili RA 76/3, s. 311; LAM 157/1, s. 362; NUN 247/2, s. 424’te geçmektedir.

⁹⁵ *pend tut-/tutul-* fiili ELİF 113/7, s. 270; RA 22/7, s. 277; ZA 104/8, s. 328; LAM 161/3, s. 365; NUN 248/1, s. 425’te geçmektedir.

⁹⁶ *gör-* fiili ELİF 1/10, s. 263; RA 22/7, s. 277; RA 23/1, s. 277; ZA 106/9, s. 329’da geçmektedir.

⁹⁷ *göz aç-* fiili RA 35/2, s. 285; RA 88/9, s. 318; LAM 153/2, s. 360’ta geçmektedir.

⁹⁸ *gözet-/gözetme-* fiili “kurallara uy(ma)mak” anlamında RA 60/2, s. 301’de geçmektedir.

⁹⁹ *tuy-/duy-* ve *tuyma-* fiili RA 28/8, s. 281; MİM 193/2, s. 388; RA 28/6/7, s. 281; RA 62/8, s. 302; HE 295/4, s. 455’te geçmektedir.

¹⁰⁰ *kulaga girme-* fiili ZA 104/8, s. 328’de geçmektedir.

¹⁰¹ *bil-/bilme-* fiili ELİF 1/10, s. 263; TE 17/1, s. 273; RA 23/7, s. 278; ZA 108/3, s. 330; ŞİN 123/4, s. 339’da geçmektedir.

¹⁰² *biliş-/biliş(i)me-* ve *biliş eyle-* fiili ZA 104/2, s. 328; LAM 167/2, s. 369; MİM 179/5, s. 377; NUN 243/6, s. 422; HE 292/5, s. 453’te geçmektedir.

¹⁰³ *seç-/seçil-* fiili KÂF 130/4, s. 344; YA 370/3, s. 506; YA 382/4, s. 515; EK METİN 1-9/4, s. 557’de geçmektedir.

¹⁰⁴ *bul-* fiili PE 16/4, s. 273; TE 20/10, s. 276; RA 40/1/7, s. 288; LAM 164/5, s. 367; MİM 176/1, s. 374’te geçmektedir.

¹⁰⁵ *nişân al* ve *keşf ol-* fiilleri MİM 189/4, s. 385; NUN 233/10, s. 416’da geçmektedir.

Yâ bu gönül birliği bil kudret budagıdır (RA 33/7, s. 284)

Kim dostıla bilîşe lâ-cerem derde düşe (KEF 135/8, s. 348)

İhlâs gelüp cümlesin yur Yûnus yolu yavlak sezer (RA 83/7, s. 315)

Varur 'ışka düşer hiç bana tanmaz (ZA 113/2, s. 333)

Gök perdelerin açalar eyü yavuzdan seçeler (KEF 138/3, s. 350)

Yûnus tap uzat bu sözi (MİM 184/19, s. 382)

Yine matematiksel işlem yapmayı, tasarlamayı, akılda tutmayı anlatan *şümâr/hisâb it*¹⁰⁶, *hisâb ol-*, *ezberle-*; “bellemek, bilgi edinmek, beceri kazanmak ve bilgi vermek, beceri kazandırmak” anlamında *öğren*¹⁰⁷, *öğret*¹⁰⁸; “öğrenim görmek, ders almak” anlamında *oku*¹⁰⁹, *tahsîl kıl*¹¹⁰, *sebak al-* fiilleri tercih edilmiştir:

Ezberledüm sebakımı bu 'ışkı hânendeyidüm (MİM 169/7, s. 370)

Kogul bu yokluk bâbını öğren dostluk edebini (RA 83/5, s. 315)

Öğret imdi dil ne disün şart oldur seni söylesün (MİM 183/5, s. 380)

Ben bu 'ışk kitâbını okudum tahsîl kıldum (MİM 171/2, s. 371)

Bir şeyi doğru olarak benimsemenin, birini doğru sözlü olarak bilmenin, güvenilecek, bağlanılacak en yüksek varlığa iman etmenin, bir dinin buyruklarını yerine getirmenin ve Allah'a yalvarıp ondan bir şey istemenin ifadesi olarak *inan*¹¹¹, *mutî' ol-*, *dölen-*, *îmân eyle-*, *tap-*, *tapun-*, *tapu kıl*¹¹², *dîn tut*¹¹³/*idîn*¹¹⁴, *'ibâdet/du'â/münâcât kıl-*, *yalvar*¹¹⁵; “kendini bir şeye vermek, adamak, boyun eğmek” anlamında *tut*¹¹⁶, *teslîm ol-/eyle*¹¹⁷, *boynu urul-*, *ben-*

¹⁰⁶ *hisâb it-* fiili YA 377/6, s. 511'de geçmektedir.

¹⁰⁷ *öğren-* fiili MİM 209/3, s. 401; EK METİN 1-10⁵²⁵/5, s. 558'de geçmektedir.

¹⁰⁸ *öğret-* fiili HE 341/4, s. 486'da geçmektedir.

¹⁰⁹ *oku-* fiili ELİF 10/4, s. 269; RA 29/8, s. 281; ŞİN 124/9, s. 340; KÂF 128/3, s. 342; NUN 248/1, s. 425'te geçmektedir.

¹¹⁰ *tahsîl kıl-* fiili ŞİN 124/9, s. 340'ta geçmektedir.

¹¹¹ *inan-/inanma-* fiili LAM 155/2, s. 361; MİM 195/10, s. 390; MİM 225/6, s. 411; NUN 250/2, s. 426; NUN 279/10, s. 445'te geçmektedir.

¹¹² *mutî' ol-*, *dölen-*, *îmân eyle-/tut-*, *tap-*, *tapun-* ve *tapu kıl-* fiilleri KÂF 130/7: 344; MİM 170/5, s. 371; YA 356/21, s. 497; YA 351/1, s. 492; MİM 190/8, s. 386'da geçmektedir.

¹¹³ *dîn tut-* fiili “benimsemek” anlamında RA 57/2, s. 299; MİM 180/6, s. 377'de geçmektedir.

¹¹⁴ *dîn idîn-* fiili ELİF 7/9, s. 268'de geçmektedir.

¹¹⁵ *du'â/münâcât kıl-* ve *yalvar-* fiilleri RA 50/7, s. 295; NUN 262/10, s. 434; YA 364/5, s. 502; RA 49/11, s. 294; YA 356/9, s. 496'da geçmektedir.

¹¹⁶ *tut-* fiili “kabul etmek” anlamında TE 18/2, s. 274'te geçmektedir.

¹¹⁷ *teslîm ol-* fiili ELİF 1/8, s. 263'te geçmektedir.

ligi vir-; “tehlikelerden uzak durmak düşüncesiyle bir şeyin veya varlığın korumasına ihtiyaç duymak, bir kişiye itimat etmek” karşılığında *sığın-, güven-, tayan-, emîn ol-, boyun burul-*¹¹⁸, *benligi vir-* fiilleri kullanılmıştır:

Dünyâyı inanursın rızka benümdür dirsın (ZA 103/2, s. 327)

Küfr ile tutdun dînüni vir yağmâya gümânunu (RA 56/7, s. 298)

‘Âşık kişi miskîn olur yol içinde teslim olur (ELİF 1/8, s. 263)

Anımsa(ma)mak, bir şeyi akılda tut(ma)mak *yâd ol(ma)-/it-, yâd-*¹¹⁹, *unıt-*¹²⁰, *unıtdur-, unıdul-, nisyân ol-*¹²¹; zihin bulanıklığı yaşamak ve sarhoş olmak *‘akıl git-*¹²², *‘akıl başa gelme-, delü/dîvâne*¹²³/*serhoş/tiryâk/esrük/mestân/bî-hod u ser-gerdân ol-*¹²⁴, *esri-*¹²⁵, *esrit-, miskînlige geç-, ayık oluma-, aylama-, kendözüne gelime-*; doğru yoldan çıkmak *az-*¹²⁶, *sap-, güm-râh ol-*¹²⁷; yanlış bir yargıya varmak, bir hileye kanmak ve hayal kırıklığına uğramak *alda-*¹²⁸, *aldan-, yanıl-*¹²⁹, *düş-, sâluslan-, kal-, gâfil/usan ol-, nefse uy-*¹³⁰ fiilleri ile karşılık bulmuştur:

Ayırma beni senden bulışdum yâd olmazın (NUN 256/5, s. 430)

Unıt unıt kamusın söylegil sözün hâsın (KEF 135/15, s. 348)

Delü oldum adum Yûnus ‘ışk oldı bana kulavuz (MİM 177/9, s. 375)

¹¹⁸ *teslîm eyle-, sığın-, güven-, tayan-, emîn ol-* ve *boyun burul-* fiilleri ELİF 5/4, s. 266; HE 302/13, s. 461; YA 403/4, s. 527; ELİF 1/8, s. 263; ZA 107/9, s. 330’da geçmektedir.

¹¹⁹ *yâd it-* ve *yâd-* fiilleri RA 67/9, s. 305; MİM 220/8, s. 408’de geçmektedir.

¹²⁰ *unıt-/unıtma-* fiili ELİF 3/1, s. 264; RA 52/4, s. 296; LAM 159/5, s. 364; MİM 178/3, s. 376; NUN 258/5, s. 431’de geçmektedir.

¹²¹ *unıtdur-, unıdul-* ve *nisyân ol-* fiilleri KEF 149/8, s. 357; NUN 281/7, s. 446; MİM 201/8, s. 394’te geçmektedir.

¹²² *akıl git-* fiili NUN 275/2, s. 441; NUN 280/1, s. 445’te geçmektedir.

¹²³ *delü/divâne ol-* fiili MİM 183/4, s. 380; NUN 256/4, s. 429; VÂV 285/2, s. 448; HE 320/10, s. 473; YA 359/1, s. 499’da geçmektedir.

¹²⁴ *akıl başa gelme-, delü/dîvâne ol-, serhoş ol-/tiryâk ol-/esrük/mestân/bî-hod u ser-gerdân ol-* ve *miskînlige geç-* fiilleri MİM 214/2, s. 404; YA 403/5, s. 527; ZA 118/2, s. 336; YA 383/4, s. 515; ÇE 21/2, s. 276’da geçmektedir.

¹²⁵ *esri-/esrit-* fiilleri RA 59/6, s. 300; NUN 256/4, s. 429; NUN 256/5, s. 430’da geçmektedir.

¹²⁶ *az-* fiili RA 64/7, s. 304; RA 83/6, s. 315’te geçmektedir.

¹²⁷ *sap-* ve *güm-râh ol-* fiilleri RA 94/1, s. 322; EK METİN 1-10⁵²⁵/4, s. 558; RA 49/13, s. 295’te geçmektedir.

¹²⁸ *alda-/aldan(ma)-* fiilleri RA 22/6, s. 277; KEF 140/7, s. 352; LAM 160/5, s. 365; MİM 216/3, s. 405; NUN 268/6, s. 437’de geçmektedir.

¹²⁹ *yanıl-* fiili RA 57/8, s. 299; NUN 256/4, s. 429’da geçmektedir.

¹³⁰ *düş-, sâluslan-, kal-, gâfil/usan ol-* ve *nefse uy-* fiilleri ELİF 2/8, s. 264; RA 39/5, s. 287; YA 383/4, s. 515; ZA 102/6, s. 327; EK METİN 1-16/5, s. 563’te geçmektedir.

Ben oruç namâz için süçi içdüm esridüm (ZA 106/8, s. 329)

Severem 'ışk esrugin ben ayık olımazam (MİM 188/6, s. 385)

Şöyle ki hayrân olmışam kendözüme gelimezem (MİM 189/2, s. 385)

Begler azdı yolundan bilmez yoksul hâlınden (RA 76/4, s. 311)

Bu şimdiki devrede Yûnus'a aldar idüm (MİM 223/5, s. 410)

Yanıldum bugday yidüm Uçmak'dan sürlüp geldüm (MİM 191/6, s. 386)

“Addetmek, farz etmek, herhangi bir şey gözüyle bakmak” anlamında *say-*¹³¹ fiili kullanılmıştır. Bunun yanı sıra temel anlamı itibarıyla duyu fiili olan, ancak bağlamdan “saymak” anlamında kullandığı anlaşılan *bak-* fiili de tercih edilmiştir.

Az bakmagıl sen çoga çün dost içünden doga / Varlıgun saygıl yoga bunca ne haber gerek (KEF 135/14, s. 348)

Bir şeyin olabileceğine inanmak, zannetmek *san-*¹³², bir kimseyi, bir şeyi veya durumu istemez olmak, bırakmak *geç-*¹³³, *ko-*¹³⁴, *terk it-*, *terkin ur-*, *fâriğ ol-*¹³⁵; yapılan bir işin yanlış olduğunu idrak ederek üzüntü duymak *peşimân ol-*, *peşimâna gel-*¹³⁶; bir kişiden veya şeyden kuşkulanmak ya da kuşkulanmamak *gümân ol-/eyle-/dut-*, *gümânı yak-*, *şek getir-*, *şeki gider-*, *kayurma-*¹³⁷; bir şeyin önünü arkasını düşünerek önlem almak veya bir şeyden uzak durmak *tedbîr eyle-/it-*, *sakın-*¹³⁸; rıza göstermek veya göstermemek *kabûl it(me)-/kıl-*¹³⁹, *râzî ol-*; *inkâr eyle-*, *merdûd it-*¹⁴⁰; bir sorunu sonuca bağlamak *karâr*

¹³¹ *say-* fiili ZA 113/6, s. 333; KÂF 127/9, s. 342; LAM 166/4, s. 368; HE 296/6, s. 457'de geçmektedir.

¹³² *san-/sanma-* fiili RA 42/1, s. 289; ZA 117/8, s. 336; ŞİN 121/9, s. 338; LAM 157/7, s. 363; MİM 178/3, s. 376'da geçmektedir.

¹³³ *geç-* fiili ELİF 1/11, s. 263; RA 54/2, s. 297; KÂF 130/4, s. 344; LAM 167/4, s. 369; NUN 281/6, s. 446'da geçmektedir.

¹³⁴ *ko-* fiili RA 24/3, s. 278; RA 32/7, s. 283; RA 33/1, s. 283; RA 83/5, s. 315; LAM 151/4, s. 358'de geçmektedir.

¹³⁵ *terk it-*, *terkin ur-* ve *fâriğ ol-* fiilleri LAM 161/1, s. 365; YA 370/3, s. 506; TE 17/3, s. 273; KEF 150/6, s. 358'de geçmektedir.

¹³⁶ *peşimân ol-* ve *peşimâna gel-* fiilleri ELİF 6/5, s. 267; RA 58/1, s. 300; RA 63/1, s. 303; HE 314/9, s. 469'da geçmektedir.

¹³⁷ *gümân eyle-/dut-*, *gümânı yak-*, *şek getir-*, *şeki gider-* ve *kayurma-* fiilleri ELİF 3/10, s. 265; RA 54/9, s. 297; RA 56/12, s. 299; MİM 176/2, s. 374; HE 328/3, s. 478'de geçmektedir.

¹³⁸ *tedbîr it-* ve *sakın-* fiilleri MİM 216/1, s. 405; ZA 102/6, s. 327; LAM 158/4, s. 363; NUN 254/6, s. 428; NUN 265/1, s. 435'te geçmektedir.

¹³⁹ *kabûl it-/kıl-* ve *râzî ol-* fiilleri RA 90/11, s. 320; ZA 117/1, s. 335; MİM 205/5, s. 398; BA 15/3, s. 272'de geçmektedir.

¹⁴⁰ *merdûd it-* fiili YA 353/11, s. 494'te geçmektedir.

*kıl-/it-/tut-*¹⁴¹; sözünü geçirmek veya düşünme ya da yargılama sonucunda bir kanıya varmak *hükm eyle-/it-, söz geçür-*¹⁴²; bir şeye tahammül etmek ya da etmemek *sabr eyle-/çek-/göster-, katlan-, tayan-, küyme-, döyme-*¹⁴³ fiilleri ile karşılanmıştır:

Söz aslını anlamayan sanur bu söz benden gelir (RA 42/1, s. 289)

Yünus bu sözleri kogul kendözünden elün yugıl (RA 28/9, s. 281)

Dervîşlere irişen işine pişmân olur (RA 58/6, s. 300)

Ser-mest ü hayrân kamusı ben niçe tedbîr eyleyem (MİM 206/5, s. 399)

Senün sevgünden özgeyi gönlüm hiç kabûl itmeye (ELİF 3/11, s. 265)

Secdeyi işidicek döndi inkâr eyledi (YA 356/19, s. 497)

Ne mesel bağlasam olur ne hod gönül karâr kılur (MİM 183/2, s. 379)

Sabr eyleyelüm kahra (RA 71/9, s. 308)

Bir şeyle ilgili beklenti içinde olmak ya da olmamak *um-, ümîd dut-/tut-*¹⁴⁴, *dile-, dilekler eyle-, iste(me)-, arzû kıl-, arzûla-*¹⁴⁵, *kal-*¹⁴⁶, *taleb eyle-, niyyet it-/eyle-, meyl-i fenâ kıl-*¹⁴⁷, *tama' eyle-*¹⁴⁸ fiilleri ile karşılanmıştır:

Biz umaruz mürvetünden cümle iş seniün katundan (RA 89/6, s. 319)

Asil-zâdeler nişânın eger bilmek dilerisen (ELİF 5/3, s. 266)

Mutlak Hakk'ı seven kişi mâla câna kalmadular (RA 40/3, s. 288)

Hiç tama' eylemegil 'aklun sana yarısı (HE 300/1, s. 459)

Bu fiiller dışında istek anlamının *-AsI gel-* kalıbıyla kurulduğu örnekler de mevcuttur:

Bu vücûdum şehrine bir dem giresüm gelür / İçindeki sultânun yüzün göre-süm gelür (RA 46/1, s. 291)

¹⁴¹ *karâr kıl-/it-* ve *karâr tut-* fiilleri ELİF 1/2, s. 263; ZA 107/7, s. 330; ŞİN 123/4, s. 339; MİM 214/1, s. 404; MİM 193/2, s. 388'de geçmektedir.

¹⁴² *hükm it-/eyle-* ve *söz geçür-* fiilleri RA 22/5, s. 277; GAYIN 126/3, s. 341; MİM 169/9, s. 371; HE 295/3, s. 455; YA 359/5, s. 499'da geçmektedir.

¹⁴³ *sabr eyle-/çek-/göster-, katlan-, tayan-, küy-* ve *döy-* fiilleri KEF 140/3, s. 351; MİM 214/1, s. 404; NUN 267/4, s. 436; HE 325/5, s. 476; YA 363/3, s. 501'de geçmektedir.

¹⁴⁴ *um-/umma-* ve *ümîd tut-/dut-* fiilleri RA 71/2, s. 307; KEF 142/5, s. 353; RA 87/8, s. 317; YA 348/4, s. 490'da geçmektedir.

¹⁴⁵ *dile-, dilekler eyle-, iste(me)-, arzû kıl-* ve *arzûla-* fiilleri ELİF 13/5/6, s. 271; MİM 201/2, s. 393; RA 98/1, s. 324; NUN 255/1/9, s. 429; RA 98/3, s. 324'te geçmektedir.

¹⁴⁶ *kal-* fiili "istemek" anlamında RA 39/5, s. 287; EK METİN 1-8⁵⁰⁴/3, s. 556'da geçmektedir.

¹⁴⁷ *niyyet it-* ve *meyl-i fena kıl-* fiilleri YA 364/1, s. 502; RA 40/1, s. 288'de geçmektedir.

¹⁴⁸ *tama' eyle-/kıl-* fiili YA 412/8, s. 534'te geçmektedir.

Bî-derdleri sohbetden her dem süresüm gelür (RA 46/5, s. 292)

“Bir gereksinimini yeteri kadar karşılamak, tatmin olmak ya da olmamak” karşılığında *toy-*, *kan(ma)-*, *kanış-*, *dölen-*; “bir şeyi öğrenmek veya yapmak için çaba sarf etmek, emek vermek ve bir durumla ilgili titiz ve dikkatli olmak” anlamında *çalış-*, *ta’lîm kıl-*, *düriş-*, *cehd it-*, *mücâhede çek-*, *sa’y it-*, *‘azm-i râh it-*¹⁴⁹, *kılı kırk yar-*, *irde-*; “iddialaşmak, bahse girişmek” karşılığında *arış-*; “girişilen bir şeyde üstün olmak veya olmamak” anlamında *başar-*, *zafer eyle-*, *mât eyle-*, *ut-/üt-*, *başar(a)ma-*, *yen(e)me-*¹⁵⁰, *elden gelme-*; “kendinde olmayan bir özelliği varmış gibi göstermek, gösteriş yapmak” karşılığında *sat(ma)-*, *çat-*¹⁵¹ fiilleri tercih edilmiştir:

Ümmetiyyün çalışdı oldur Resûl-ı Mutlak (KÂF 134/13, s. 347)

Bir kılı kırk yardılar birin yol gösterdiler (MİM 181/6, s. 378)

Dost diyü geçdi bu ‘ömrüm başarmadum dost kullığın (MİM 174/4, s. 373)

Yâ bu ‘âlem mâlını oynayuban utdun tut (TE 18/1, s. 274)

Ger elünden gelmezse söyleme fâsid haber (RA 26/1, s. 279)

‘Ârifler ortasında sofîlik satmayalar (RA 57/1, s. 299)

Bunlar dışında *uyu-*¹⁵² ya da *uyuma-* eylemlerinin de zihinsel bir faaliyet olduğu düşünüldüğünde ilgili eylemler de bu grupta değerlendirilebilir:

Dün gün uyumaz oldum ‘acâyib hâlüm vardur (RA 51/1, s. 295)

Açıklama Fiilleri

Biliş fiilleri dışarıdan gözlemlenemeyen, beyinde gerçekleşen bir dizi eylemi gösterirken açıklama fiilleri, gerçekleşen bu eylemlerin sözle veya davranışla dışa vurumudur. Bu anlamda *Dîvân*'da duygu ve düşüncelerin sözle

¹⁴⁹ *ta’lîm kıl-*, *düriş-*, *cehd it-*, *mücâhede çek-*, *sa’y it-* ve *‘azm-i râh it-* fiilleri MİM 191/7, s. 386; HE 310/8, s. 466; HE 337/2, s. 483; HE 313/12, s. 468; YA 380/4, s. 513'te geçmektedir.

¹⁵⁰ *başar(ma)-*, *zafer eyle-*, *ut-/üt-*, *mât eyle-* ve *yen(e)me-* fiilleri RA 78/4, s. 312; MİM 183/4, s. 380; MİM 226/1, s. 411; YA 356/6, s. 496; YA 364/4, s. 502'de geçmektedir.

¹⁵¹ *sat(ma)-* ve *çat-* fiilleri NUN 248/7, s. 425; NUN 248/2, s. 425'te geçmektedir.

¹⁵² *uyu-* fiili RA 61/7, s. 302'de geçmektedir.

ifade edilmesinin *anma-*, *anıl-*¹⁵³, *di-*¹⁵⁴, *eyt-*¹⁵⁵, *söyle-*, *söyleş-*, *söylet-*¹⁵⁶, *söz it-*, *söz düşür-*, *söz uzat-*, *dile gel-*, *dil dön-*, *lisân depret-*, *kelime kıl-*, *söz çat-* “söz düzenlemek, söylemek”, *dem urma-*¹⁵⁷, *anlat-*¹⁵⁸, *bildür-*¹⁵⁹, ‘*arz eyle(me)-*¹⁶⁰, *sır çak-*¹⁶¹ “sır söylemek”, *sır aç-*, *râz aç-*¹⁶², *delâlet eyle-* “doğru yolu anlatmak”, *fâş eyleme-* “açıklamak”, *ikrâr it-*¹⁶³ “doğru olduğunu dile getirmek”, *şerh it-/eyle-*¹⁶⁴, *düş yor-*¹⁶⁵, *ta’bîr eyle-*, *da’vî kıl-/it-*¹⁶⁶, *müşâhade it-* “şahidlik etmek”, *söz vir-*, *va’deyle-*, *va’de kıl-*, *and iç-*, ‘*ahd güit-*¹⁶⁷, *şikâ-yet eyleme-*, *yalan söyle-*, *hisâb vir-*¹⁶⁸, *haber vir-/eyle-*¹⁶⁹/*di-/söyle-/getür-*¹⁷⁰,

¹⁵³ *an-* ve *anıl-* fiilleri ELİF 1/4, s. 263; TE 20/7, s. 276; RA 23/5, s. 278; KÂF 127/1, s. 342; ZA 116/8, s. 335’te geçmektedir.

¹⁵⁴ *di-* fiili ELİF 1/4, s. 263; TE 20/9, s. 276; RA 28/9, s. 281; ZA 103/2, s. 327; KEF 149/8, s. 357’de geçmektedir.

¹⁵⁵ *eyit-* fiili ELİF 2/4/5, s. 264; PE 16/2, s. 273; RA 53/4, s. 297; MİM 214/2, s. 404; NUN 283/1, s. 447’de geçmektedir.

¹⁵⁶ *söyle-/söylen-*, *söyleş-* ve *söylet-* fiilleri ELİF 5/6, s. 266; PE 16/8, s. 273; LAM 159/2, s. 364; MİM 183/5, s. 380; EK METİN 1-8⁵⁰⁴/4, s. 556’da geçmektedir.

¹⁵⁷ *söz uzat-*, *dile gel-*, *dil dön-*, *lisân depret-*, *kelime kıl-*, *söz çat-* ve *dem urma-* fiilleri ELİF 8/3, s. 268, BA 15/5, s. 272; LAM 166/6, s. 369; NUN 256/2, s. 429; NUN 260/3, s. 432’de geçmektedir.

¹⁵⁸ *anlat-* fiili HE 317/2, s. 470’te geçmektedir.

¹⁵⁹ *bildür-* fiili ZA 118/7, s. 336, MİM 205/3, s. 398, NUN 256/6, s. 430, VÂV 288/6, s. 450, YA 351/3, s. 492’de geçmektedir.

¹⁶⁰ ‘*arz eyle(me)-* fiili NUN 234/2, s. 416’da geçmektedir.

¹⁶¹ *çak-* fiili MİM 185/9, s. 383; MİM 224/3, s. 410’da geçmektedir.

¹⁶² *sır aç-* ve *râz aç-* fiilleri ÇE 21/1, s. 276; RA 42/8, s. 289; MİM 196/3, s. 390; MİM 208/9, s. 401’de geçmektedir.

¹⁶³ *ikrâr it-* fiili EK METİN 1-6/2, s. 553’te geçmektedir.

¹⁶⁴ *şerh it-/eyle-* fiilleri RA 49/3, s. 294; KEF 139/5, s. 351; MİM 183/1, s. 379; YA 349/6, s. 491; YA 403/8, s. 527’de geçmektedir.

¹⁶⁵ *düş yor-* fiili YA 360/3, s. 500’de geçmektedir.

¹⁶⁶ *da’vî kıl-/it-* fiilleri RA 38/4, s. 287; KEF 148/9, s. 357; NUN 250/6, s. 426; NUN 256/7, s. 430; HE 347/5, s. 490’da geçmektedir.

¹⁶⁷ *va’deyle-*, *va’de kıl-*, *and iç-* ve ‘*ahd güit-* fiilleri ELİF 7/7, s. 268; KEF 139/2, s. 351; MİM 219/2, s. 407; MİM 220/2, s. 408’de geçmektedir.

¹⁶⁸ *hisâb vir-* fiili LAM 153/3, s. 360’ta geçmektedir.

¹⁶⁹ *haber vir-/eyle-* fiilleri ELİF 6/1, s. 267; TE 19/5, s. 275; RA 26/9, s. 279; ZA 118/9, s. 336; LAM 167/4, s. 369’da geçmektedir.

¹⁷⁰ *haber di-/söyle-/haber getir-* fiilleri RA 56/9, s. 299; RA 75/1, s. 311; TE 17/5, s. 274’te geçmektedir.

oku- “çağırmaq”, *çagur*-¹⁷¹, *çagırış*-, *ün it*-, *hitâb kıl*-, *kıgur*-¹⁷² “çağırmaq, davet etmek”, *da'vet it*-, *ısmarla*- “çağırmaq”, *banla*- “ezan okumak, çağırmaq”, *ezân oku*-, *sala viril*-, *tekbîr getir*-, *salâvât vir*-¹⁷³, *salâvât getir*-, *zıkr ü tesbîh kıl*-¹⁷⁴, *tesbîh oku*-, *zıkr it*-¹⁷⁵, *tevbe kıl*-, *istiğfâr eyle*-¹⁷⁶, *muştula*-¹⁷⁷ “müjde vermek”, *beşâret ay*-/eyle-¹⁷⁸ “müjde vermek”, *su'âl ol(ma)*-/it-¹⁷⁹, *sor(ma)*-, *cevâb vir*-, *danış*-¹⁸⁰, *öğüt vir*-¹⁸¹, *öğüt*le-, *uyar*-, *nasîhat eyle*-, *yol göster*-¹⁸², *buyur*-¹⁸³, *emir eyle*-/vir-¹⁸⁴, *vasyet kıl*-, *fısılda*-, *nâlân ol*-, *figân eyle*-, *feryâd it*-, *feryâd çık*-¹⁸⁵ gibi çeşitli eylemlerle yansıtıldığı dizeler yer almaktadır:

‘İşk da ’vîsin kılan kişi hiç anmaya hırs u hevâ (ELİF 2/1, s. 264)

‘İşk odına yan dirisen gönüllere gir dirisen (ELİF 10/3, s. 269)

Yûnus eydür iş bu sözi dergâhına dutgıl yüzi (ELİF 9/8, s. 269)

Hem söyleyem bülbül olam turagum gülistân ola (ELİF 4/2, s. 265)

İ dostlar işidün sözüm dün itmişem bu gündüzüm (NUN 230/6, s. 414)

Sözün usula düşürgil dimegil çagada bir söz (ZA 102/3, s. 327)

Yûnus gel anlat hâlünü bildür nedür ahvâlünü (VÂV 288/6, s. 450)

Yûnus Emre ’m bu yolda eksükligin bildürür (ELİF 12/10, s. 271)

¹⁷¹ *çagur*- fiili RA 88/3, s. 318; ZA 101/7, s. 326; MİM 191/9, s. 387; HE 302/5, s. 461; YA 381/10, s. 514’te geçmektedir.

¹⁷² *kıgur*-/kıgrıl- fiilleri MİM 182/8, s. 379; HE 306/3, s. 463; YA 360/6, s. 500’de geçmektedir.

¹⁷³ *salâvât vir*- fiili RA 81/1, s. 314’te geçmektedir.

¹⁷⁴ *zıkr/tesbîh/zühd/tâ’at kıl*-/it- fiilleri TE 17/2, s. 273; RA 91/3, s. 320; ZA 104/4, s. 328; HE 315/4, s. 469; YA 413/6, s. 535’te geçmektedir.

¹⁷⁵ *tesbîh oku*- ve *zıkr it*- fiilleri YA 374/2, s. 509’da geçmektedir.

¹⁷⁶ *tevbe kıl*-/eyle- ve *istiğfâr eyle*-/it- fiilleri NUN 267/2, s. 436; YA 350/7, s. 492; YA 356/15/18, s. 497; YA 414/7, s. 536’da geçmektedir.

¹⁷⁷ *muştula*- fiili RA 89/4, s. 319; MİM 205/3, s. 398’de geçmektedir.

¹⁷⁸ *beşâret ay*-/eyle- fiilleri LAM 151/4, s. 358; YA 392/1, s. 520’de geçmektedir.

¹⁷⁹ *su’âl it*-/kıl-/sor-/ol- fiilleri YA 385/3, s. 517; YA 417/1, s. 537; EK METİN 1-5⁴⁶⁸/5/6, s. 552; ELİF 5/1, s. 266’da geçmektedir.

¹⁸⁰ *danış*- fiili KÂF 134/13, s. 347’de geçmektedir.

¹⁸¹ *öğüt vir*- fiili ELİF 6/8, s. 267; LAM 157/1, s. 362; MİM 174/6, s. 374; YA 402/3, s. 526’da geçmektedir.

¹⁸² *öğüt*le-, *uyar*-, *nasîhat eyle*- ve *yol göster*- fiilleri LAM 165/13, s. 368; MİM 181/6, s. 378; NUN 235/1, s. 417; NUN 235/9, s. 417; RA 80/6, s. 313’te geçmektedir.

¹⁸³ *buyur*- fiili RA 85/2/4, s. 316; MİM 176/4, s. 375; HE 302/17, s. 461; YA 351/1, s. 492; EK METİN 2/4, s. 567’de geçmektedir.

¹⁸⁴ *emir eyle*-/vir- fiilleri RA 42/9, s. 289; MİM 193/6, s. 388’de geçmektedir.

¹⁸⁵ *feryâd çık*- fiili EK METİN 1-8⁵⁰⁴/4, s. 556’da geçmektedir.

- Gel ikrâr it erenlere / Sileler gönlün pâsını* (HE 314/1, s. 468)
- Degme 'ârif bu düşi yoramaz işi degül* (LAM 164/4, s. 367)
- 'Âlimler da'vî kılur velî degme göz görmez* (ZA 110/1, s. 331)
- Kolmaşa virdük sözünü söz ile dögdük yüzünü* (RA 80/3, s. 313)
- Yünus şikâyet eyleme yârdan cefâ gördüm diyü* (RA 78/7, s. 312)
- İtdüklerümün hisâbın vireyim andan varayım* (MİM 210/6, s. 402)
- Yünus imdi sever isen andan haber virgil bize* (KEF 139/7, s. 351)
- Beni okudu sultânım uş gönüldi gider cânım* (NUN 268/2, s. 437)
- Bu 'ışk meydânı içinde çagurdum bir âvâz itdüm* (NUN 230/3, s. 414)
- İş bu cihân mülkinden ansuzın ün iderler* (TE 18/6, s. 274)
- Cebrâil eydür hâcem Mi'râc'a kıgurdu Hakk* (KÂF 134/1, s. 346)
- Banladı ol mü'ezzin turdu kâmet eyledi* (YA 364/1, s. 502)
- Ogılanlar ögüt almaz yigitler tevbe kılmaz* (RA 76/3, s. 311)
- Muştulanuz 'âşıklara bu 'ışk ulu devlet olur* (RA 45/1, s. 291)
- Dîn ü millet sorarısan¹⁸⁶ 'âşıklara dîn ne hâcet* (TE 17/1, s. 273)
- Ben bunlara cevâbını vireyim andan varayım* (MİM 210/5, s. 402)
- Ölüm endîşesi ne hoş ululara danışıcak* (KÂF 127/1, s. 342)
- Kime kim ögüt virdüm ol Hakk'a irdi gördüm* (RA 41/7, s. 289)
- Riyâ çökük yirde durur key sakın oda buyurur* (RA 83/7, s. 315)
- Gözsüze fışıldadum sagır sözüm işitmiş* (YA 407/9, s. 531)
- Niçe feryâd idem bu 'ışk elinden* (NUN 262/5, s. 433)

Bunlar dışında muhatabın meziyetlerini çeşitli sözlerle övmek üzere kullanılan *ög-*¹⁸⁷, *soyla-*, *fahr/medh it-*¹⁸⁸ gibi fiiller ile muhatabı yermek, ona kötü dilekler içeren, sert ve küçük düşürücü sözler söylemek, bu sözlerle ona git-

¹⁸⁶ *sor-/sorma-* fiilleri ELİF 7/8, s. 268; PE 16/2/4, s. 273; TE 17/6, s. 274; ÇE 21/6, s. 277; LAM 160/7, s. 365'te geçmektedir.

¹⁸⁷ *ög-* fiili RA 77/7, s. 312; LAM 157/6, s. 363; HE 342/7, s. 486; YA 351/9, s. 492; YA 397/5, s. 524'te geçmektedir.

¹⁸⁸ *fahr/medh it-* fiilleri RA 56/10, s. 299; HE 321/1, s. 473; HE 334/3, s. 481'de geçmektedir.

mesini emretmek üzere tercih edilen *yir*-¹⁸⁹, *sög*-¹⁹⁰, *kov*-, *süril*-¹⁹¹, *la'net kıl*-, *naleyn savur*- fiilleri de bu başlık altında ele alınmıştır:

Öger *anun kâdırlığın her bir işe hâzırlığın* (RA 28/4, s. 280)

Bâri gücüm yitdiğince soylarını soylayayın (NUN 283/7, s. 447)

Ben n'iderem eyü adı çün terbiyet 'ışkdan yirem (MİM 209/4, s. 401)

Kakır söger buşar bana eydür ki iy Hakk'ı görmez (ZA 104/7, s. 328)

'Aşık degıldür ol kişi yüriye 'izzeti kova (ELİF 2/2, s. 264)

La'net kıldı *'Azâzil'i 'Arş'da mekân tutmuş iken* (NUN 273/9, s. 440)

Üveys yirinde turdı 'Arşa na'leyn savurdu (EK METİN 1-1⁴³³/5, s. 546)

Sonuç

Bireylerin kavrama, anlama ve anlamlandırma yetilerinin gözlemlenebildiği en karmaşık becerilerden biri dili kullanma, yani konuşma yetisidir. Bireyler, yaşamları boyunca birçok deneyim edinirler. Edinilen deneyimler, duygu ve düşünce dünyasını etkilediği gibi bunların dışı vurulma vasıtası olan dili de şekillendirir. Eski Türklerin zihin dünyasının tespiti noktasında edebî eserler, önde gelen başvuru kaynaklarıdır. Bu çalışmada, eseri mental fiiller açısından incelenen Yûnus Emre, Eski Oğuz Türkçesinin en önemli temsilcilerinden biridir. O, telkin etmeyi hedeflediği fikirlerini edebî bir zevkle ortaya koymuş, dili en iyi şekilde kullanması ve anlattıklarının içeriği sayesinde kendisinden sonraki nesillerce de tanınmış ve ilgi görmüştür.

Pek çok gramatikal unsurla çevrili olan dil, en eski dönemlerden itibaren özellikle sözcük türleri ve bunların anlam incelikleri doğrultusunda incelenmiş; sözcük türlerinin temelde isim ve fiil olarak ayırımına gidilmiştir. Bu noktada dilsel gelişimin her döneminde fiillerin diğer sözcük türlerine göre çoğunlukla asli biçimlerini koruyarak kaldıkları bilinmektedir. Geleneksel dil bilgisi ve dil bilimi çalışmalarında fiiller; yapıları bakımından basit, türemiş ve birleşik fiiller ya da anlamları göz önüne alınarak oluş, kılış ve durum fiilleri şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Semantik bir sınıflandırma türü olan mental fiillerin kaynağı, dış dünyadan edinilen bilgilerin zihinde belli işlemlerden geçirilmiş hâlidir. Zihindeki hareket, durum ve kılış; mental fiiller aracılığıyla söze dökülmüş olur. Bu noktada mental fiillerin kapsamı içinde dış dünyada gözlemlenebilen somut hareketler, oluşlar, durumlar değil; kişilerin zihninde gerçekleşen çeşitli hareketler, duyular ve duygular

¹⁸⁹ *yir*- fiili NUN 266/5, s. 436; NUN 284/2, s. 448; YA 376/4, s. 510; YA 382/4, s. 515'te geçmektedir.

¹⁹⁰ *sög*- fiili NUN 269/4, s. 437; HE 342/7, s. 486'da geçmektedir.

¹⁹¹ *süril*- fiili ZA 107/11, s. 330'da geçmektedir.

yer almaktadır. Dolayısıyla dışarıdan bakıldığında kişinin zihninden nelerin geçtiğini bilme veya tahmin etme olasılığı az olmakla beraber özellikle bazı durumlarda akıldan geçenlerin çeşitli şekillerde vücut hareketlerine yansımaları sonucu kişinin düşündüğü ve uygulandığı anlaşılabilir. Hatta ne düşünüldüğü veya hissedildiği ile ilgili çıkarım yapabilme ihtimalinden de söz edilebilir.

Mental fiil konusu, Türkiye dışında özellikle bilişsel dil bilimi alanı ile bağlantılı olarak pek çok çalışmada irdelenmiştir. Ancak Türkiye’de yapılan çalışma sayısı oldukça azdır. Bu çalışmada *Yûnus Emre Dîvânı* mental fiil açısından taranmış ve tespit edilen mental fiiller; duyu, duygu, anı ve biliş, açıklama fiilleri başlıkları altında incelenmiştir. Bunlardan duyu fiillerinden görme ile ilgili 21, işitme ile ilgili 6, koku alma ile ilgili 2, tatma ile ilgili 3, dokunma ile ilgili 4 farklı fiil değerlendirilmiştir. Özellikle görme duyusuna ait çok sayıda fiilin bulunması, bu duyunun diğer duyu türlerine oranla daha fazla kullanılmasından ileri gelmektedir.

Anlık tepki fiilleri, olumlu ve olumsuz duygu fiilleri olmak üzere üç bölümde incelenen duygu fiillerinden anlık tepki fiillerine dâhil edilebilecek 11, olumlu duygu fiilleri içinde 90, olumsuz duygu fiilleri içinde 73 fiil değerlendirilmiştir. Bunların bazılarının *-mA* olumsuzluk eki ile anlamlarının olumlu iken olumsuz, olumsuzken olumluya evrildikleri de anlaşılmaktadır.

Anı ve biliş fiilleri kapsamında hatırlama, düşünme, bilme, anlama gibi zihin faaliyetlerini yansıtan 180 civarında fiil tespit edilmiştir. Bunlardan birçoğunun aslında aynı anlamı ifade eden deyimleşmiş birleşik fiillerle, farklı yabancı sözcüklerin *it-*, *ol-*, *eyle-* gibi yardımcı fiillerle kurduğu birleşik fiillerle ya da *-LA* isimden fiil yapan yapım eki ile oluşturulan fiillerle oluşturulmuş söylenebilir. Ayrıca bugün Türkiye Türkçesinde kullanım alanı olmayan bazı fiillere de rastlanmaktadır: *anla-*, *ma'lûm ol-*, *'akıl ir-*, *'aklı diril-*, *'aklıla fehm ir-*, *fehm eyle-/it-*, *uyan-*, *tefekür kıl-*, *fikr eyle-/it-*, *sagıncıla-*, *saginç san-*; *unit-*, *nisyân ol-*; *delü/divâne ol-*, *'akıl git-*, *'akıl başa gelme-*, *serhoş/tiryâk/esrük ol-*, *esri-*, *ayık olma-*, *ayılama-*, *miskînlige geç-*, *kendözüne gelme-*; *alda-*, *aldan-*, *düş-*, *sâlûslan-*, *kal-*, *yanıl-*, *gâfil/usan ol-*; *geç-*, *ko-*, *terk it-*, *terkin ur-*, *fârig/gümân ol-*, *gümânı yak-*, *şek getir-*, *kayur-*; *sabr eyle-/göster-*, *katlan-*, *tayan-*, *küy-*, *döy-*; *um-*, *ümîd tut-*; *dile-*, *dilekler eyle-*, *iste-*, *arzû kıl-*, *arzûla-*, *kal-*, *taleb eyle-*; *toy-*, *kan-*, *kamış-*, *dölen-*; *okı-*, *tahsil kıl-*, *sebâk al-*; *zafer eyle-*, *ut-/üt-*, *mât eyle-*, *yen- ...*

Türkiye Türkçesinde istek anlamı veren *-AsI gel-* kalıbıyla kurulan biliş fiilleri, *Dîvân*'da da bulunmaktadır: *giresi gel-*, *göresi gel-*, *söyleyesi gel-*.

Ayrıca temel anlamları düşünüldüğünde duyu fiilleri içinde değerlendirilmesi gereken *gör-*, *göz aç-*, *gözet-*, *dinle-*, *tuy-*, *kulagina gir-*, *işit-* gibi fiiller de

bağlamdan anlaşıldığına göre “anlamak” manasında biliş fiilleri kapsamında kullanılmıştır.

Zihinde gerçekleşen ya da muhatapta bir etki yaratmak için özellikle komut niyeti taşıyan kimi eylemleri sözle ifade etmeye yarayan 94 açıklama fiili derlenmiştir. Özellikle deyimleşmiş ve yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiillerle açıklama fiillerinin çeşitliliğinin artmış olduğu söylenebilir: *di-*, *ey-*, *söyle-*, *söz it-*, *söz düşür-*, *dile gel-*, *lisân depret-*, *kelime kıl-*, *söz çat-*, *dem ur-*...

İncelenen fiillerin yer aldığı söylemlerin tümüne bakıldığında Yûnus Emre'nin ve içinde yaşadığı toplumun duygu, düşünce ve zihin yapısıyla ilgili bilgi edinmek mümkündür. Bu anlamda o dönem Türk toplumunun his dünyasının genişliğine, akla, fikre, bilgiye, büyüklerin telkinlerine, Allah inancına, aşka, sevgiye, saygıya, utanma duygusuna, ahlaka önem verdiğine, bu çerçevede hareket edenlerin toplumda itibar gördüğüne ve övüldüğüne, aksi yönde tavır geliştirenlerin ise olumsuz tepkiyle karşılandığına ve yerildiğine tanık olunmaktadır.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Aksan, D. (2007). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Türk Dil Kurumu.
- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*. İnkılâp.
- Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Smith, E. E., Bem, D. J. ve Hoeksema, S. M. (2002). *Psikolojiye giriş* (2. bs.). Arkadaş.
- Aydoğmuş, E. (2021). Özbek Türkçesinde mental fiiller. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 22(Mart), 135-151.
- Barutcu Özönder, S. (1999). Türk Dilinde fiil ve fiil çekimi. *Türk gramerinin sorunları II* içinde (s. 56-65). Türk Dil Kurumu.
- Bilgin Aksoy, G. (2021). *Azerbaycan Türkçesinde mental fiiller*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Biray, N. (2007). Kazak şivesi ve Denizli ağzında kök hâldeki benzer idrak fiillerinde anlam farklılaşmaları. A. Özçelik (Ed.), *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (6-8- Eylül 2006) Bildiriler II* içinde (s. 307-314). Pamukkale Üniversitesi.
- Booth, J. R. ve W. S. Hall (1995). Development of the understanding of the polysemous meanings of the mental-state verb know. *Cognitive Development*, 10, 529-549.
- Bretherton, I. ve M. Beegly (1982). Talking about internal states: The acquisition of an explicit theory of mind. *Developmental Psychology*, 18, 906-921.
- Croft, W. (1993). Case marking and the semantics of mental verbs. J. Pustejovsky (Ed.), *Semantics and the lexicon* içinde (s. 55-72). Kluwer Academic.
- Çelik, T. (2021). *Risale-i Kudsiyye'de mental fiiller ve dizin*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi.
- Erdem, M. (2004). Türkmen Türkçesinde mental fiillerin isteme göre anlam değişimleri. *V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri* içinde (I: 939-949). Türk Dil Kurumu.
- García Miguel, J. M. ve F. J. Albertuz (2005). Verbs, semantic classes and semantic roles in the ADESSE project'. *Proceedings of the Interdisciplinary Workshop on the Identification and Representation of Verb Features and Verb Classes (28 Febrero-1 Marzo 2005)* içinde (s. 50-55). Saarbrücken.
- Gölpınarlı, A. (1943). *Yûnus Emre divânı*. Ahmet Halit Kütüphanesi.
- Güvenç, G. (2002). Güdüler ve duygular. Charles G. Morris (Ed.), *Psikolojiyi anlamak (Psikolojiye giriş)* içinde (s. 407-451). Türk Psikologlar Derneği.
- Hirik, E. (2017). Türkiye Türkçesi duyu fiillerinde anlam ve kelime sıklığı ilişkisi. *SUTAD*, 41, 53-74.
- Hirik, E. (2018). *Türkiye Türkçesinde mental fiiller*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

- Ibarretxe Antuñano, B. I. (1999). *Polysemy and metaphor in perception verbs: A cross linguistic study*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edinburgh: University of Edinburgh.
- Johnson, C. N. ve H. M. Wellman (1980). Children's developing understanding of mental verbs: Remember, know, and guess. *Child Development*, 51(4), 1095-1102.
- Karahan, L. (1999). Fiil terimi üzerine. *Türk gramerinin sorunları II* içinde (s. 47-55). Türk Dil Kurumu.
- Koptagel İlal, G. (1991). *Tıpsal psikoloji. Tıpta davranış bilimleri* (3. bs.). Güneş Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi* (3. bs.). Türk Dil Kurumu.
- Montgomery, D. E. (2002). Mental verbs and semantic development. *Journal of Cognition and Development*, 3(4), 357-384.
- Özeren, M. ve İ. Alan (2018). Kırgız Türkçesinde mental fiiller. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 61, 203-224.
- Sarı, İ. (2019). Algı fiillerinde çok anlamlılık: gör- örneği, E. Kuyma ve A. Nazlı (Ed.) *Algı'ya dair* içinde (s. 129-161). Kesit.
- Schwanenflugel, P. J., Fabricius, W. V. ve Alexander, J. (1994a). Developing theories of mind: Understanding categories and relations between mental activities. *Child Development*, 65, 1546-1563.
- Schwanenflugel, P. J., Fabricius, W. V., Noyes, C. R., Bigler, K. D. ve Alexander, J. M. (1994b). The organization of mental verbs and folk theories of knowing. *Journal of Memory and Language*, 33, 376-395.
- Seçkin, K. (2019). *Eski Türkçede mental fiiller*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Shatz, M., Wellman, H. M. ve Silber, S. (1983). The acquisition of mental verbs: A systematic investigation of the first reference to mental states. *Cognition*, 14, 301-321.
- Sweetser, E. (1990). Modality. Etymology to pragmatics: Metaphorical and cultural aspects of semantic structure. *Cambridge studies in linguistics* içinde (s. 49-75). Cambridge University Press.
- Şahin, S. (2012). Mental fiil kavramı ve Türkmen Türkçesinde mental fiiller. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(4), 45-62.
- Şirin User, H. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı yazıtları. Söz varlığı incelemesi*. Kömen.
- Tanalp, R. (1975). *Duyu fizyolojisi*. Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi.
- Tatçı, M. (2021). *Yûnus Emre dîvânı*. H.
- Timurtaş, F. K. (2017). *Yûnus Emre dîvânı*. Kapı.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.a). Görmek. *Güncel Türkçe sözlük* içinde. 25 Haziran 2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.

- Türk Dil Kurumu. (t.y.b). İşitmek. *Güncel Türkçe sözlük* içinde. 25 Haziran 2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.c). Koklamak. *Güncel Türkçe sözlük* içinde. 25 Haziran 2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.ç). Tatmak. *Güncel Türkçe sözlük* içinde. 25 Haziran 2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Viberg, Å. (1983). The verbs of perception: A typological study, Brian Butterworth. Bernard Comrie ve Östen Dahl (Ed.), *Explanations for language universals* içinde (s. 123-162). Mouton.
- Viberg, Å. (1993). Crosslinguistic perspectives on lexical organization and lexical progression. Kenneth Hyldenstam ve Åke Viberg (Ed.), *Progression and regression in language: Sociocultural, neuropsychological and linguistic perspectives* içinde (s. 340-385). Cambridge University Press.
- Wellman, H. M. ve K. Bartsch (1994). Before belief: Children's early psychological theory. C. Lewis ve P. Mitchell (Ed.), *Children's early understanding of mind: origins and development* içinde. LEA.
- Wellman, H. ve D. Estes (1986). Early understanding of mental entities: A reexamination of childhood realism. *Child Development*, 57, 910-923.
- Wierzbicka, A. (1994). 'Cultural scripts': A new approach to the study of cross cultural communication. *Pragmatics and Language Learning. Monograph Series*, 5, 1-24. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED398737.pdf>
- Yaylagül, Ö. (2005). Türk Runik harfli metinlerde mental fiiller. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 17-51.
- Yaylagül, Ö. (2011). Türkiye Türkçesindeki duygu fiilleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 100-111.
- Yegin, A. (2019). Mental fiil kavramı ve Şeyyâd Hamza'nın Yusuf u Zeliha mesnevisinde mental fiiller. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(9), 51-74.
- Yıldız, H. (2016). *Eski Uygurcada mental fiiller*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Yıldız, H. (2017). Eski Uygurcada göz fiilleri. *JOTS*, 1(1), 145-213.
- Yıldız, H. (2018). Atebetü'l-Hakayık'ta algı fiilleri. *Karadeniz Araştırmaları*, 15(60), 163-181.
- Yıldız, H. (2019). Eski Uygurcada bellek fiilleri. *Türkbilgi*, 37, 21-34.
- Yıldız, H. (2020). Eski Uygurcada mental fiiller arası geçişler üzerine notlar. *Gazi Türkiyat*, 26, 105-125.

Extended Summary

Language is the most comprehensive area where the worldview, way of life, traditions and customs of societies can be observed. In this sense, it is possible to reach all kinds of information that one is curious through literary works belonging to that society. In particular, the works written by literary figures who have become the property of the society give important clues about the language characteristics of that period.

In this study, Yunus Emre, whose work has been analysed in terms of mental verbs, is one of the most important names of the Old Oghuz Turkish. He put forward his ideas that he aimed to inculcate with literary taste, and thanks to his use of language in the best way and the content of his narratives, he was recognized and attracted attention by the generations after him. The words, expressions, the different meanings he attributed to the words and his rhetoric, grammatical features are the unique aspects of his aesthetic style. The simplicity and sincerity of Yunus Emre's language, the high number of Turkish words he used, and the content of his works have ensured that his works have been read and listened with pleasure, and that many poets who took him as an example for centuries.

Language, which is surrounded by many grammatical elements, has been analysed since the earliest periods, especially in terms of word types and their semantic subtleties; word types have been basically divided into nouns and verbs. Especially in studies dealing with the meanings of words and how they are formed, it is seen that primarily nouns and verbs are distinguished. At this point, it is known that in every period of linguistic development, verbs have mostly retained their original forms compared to other word types. For this reason, studies on the verbs are important in terms of clarifying the structure of the language.

In grammatical studies, classifications such as "action", "occurrence" and "state" have been made, mainly related to the concrete functions of verbs. Although many studies are conducted abroad, especially in the field of cognitive linguistics, on *mental/cognitive verbs*, in Türkiye the number of studies is quite low. In this sense, the scope of mental verbs does not include concrete movements, occurrences and situations that can be observed in the outside world, but various movements, feelings and emotions that take place in the minds of individuals.

Mental activities begin with perception. Perception is "the reaching, grasping and realizing the existence of an event or an object through the sense organs in the brain". Therefore, although it is unlikely to know or guess what is going on in a person's mind when viewed from the outside, it can be understood that the person is thinking and feeling, especially in some cases, as a result of the reflection of what is going on in the mind to the body movements in various ways. It is even possible to infer what is being thought or felt.

In this study, the *Diwan* of Yunus Emre was scanned in terms of mental verbs and many mental verbs were identified from the Divan. Identified verbs were examined under the titles as "sense", "emotion", "memory and cognition", "explanatory verbs". Among these, 21 verbs related to sight, 6 verbs related to hearing, 2 verbs related

to smell, 3 verbs related to taste and 4 verbs related to touch were evaluated. It is noteworthy that there are many verbs related to the sense of sight.

Among the “emotional verbs”, which were examined in three sections as immediate reaction verbs, positive and negative emotion verbs, 11 verbs that can be included in instantaneous reaction verbs, 90 verbs within positive emotional verbs, and 73 verbs among negative emotional verbs were evaluated. It is also noteworthy that some of these, with the negative suffix *-mA*, change their meanings from positive to negative, from negative to positive: *to love-/not to love-*, *to fear-/not to be afraid-...* Around 180 verbs reflecting mental activities such as remembering, thinking, knowing and understanding have been compiled within the verbs of memory and cognition. It can be said that many of them are actually formed with compound verbs that express the same meaning. Compound words formed by different foreign words are formed with auxiliary verbs such as *it-*, *ol-*, *eyle-* or with verbs formed with the suffix *-LA*, that changes a noun into a verb. In addition to these, there are some verbs that are not used in Türkiye Turkish today. Considering their basic meanings, the verbs *to see*, *to watch*, *to listen*, *to hear*, which should be evaluated within the sense verbs, are also used within the scope of cognition verbs in the sense of “understanding”. 94 explanatory verbs, which are used to verbalize some actions that take place in the mind or that have the intention of command in order to create an effect on the interlocutor, have been compiled.

It can be said that the diversity of explanatory verbs has increased, especially with compound verbs formed with idiomatic and auxiliary verbs. All of the discourses in which the examined verbs are included provide important information about the emotion, thoughts and mental structure of Yunus Emre and Turkish society at that time. In this sense, the Turkish society at that time gave importance to the wideness of the world of feeling, reason, idea, knowledge, the suggestions of the elders, belief in Allah, love, affection, respect, shame, morality; it is witnessed that those who act in this framework are respected and praised in the society, while those who take the opposite attitude are met with a negative reaction and vilified.

